

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
РОБОТА НАД ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ
МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Виконала:

Фтомін Юлія Юріївна

013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Собко Валентина Олексіївна

Допущено до захисту:

« ____ » _____ 2023_ року

Завідувач кафедри

Дата захисту: « ____ » _____ 2023_ року

Національна оцінка

Кількість балів: ____ Оцінка ECTS ____

Підписи членів комісії:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	8
1.1 Поняття фразеології та фразеологізму в лінгвістиці та особливості українських фразеологічних одиниць	8
1.2 Психолого-педагогічні основи використання фразеологізмів як засобу увиразнення мовлення молодших школярів	18
1.3 Стан роботи з фразеологізмами у початковій мовно-літературній освіті.....	32
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ У СИСТЕМІ ПОЧАТКОВОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ	40
2.1 Організація і зміст експериментального дослідження	40
2.2 Типологія вправ і завдань для роботи з фразеологізмами у процесі навчання української мови та їх упровадження	52
2.3 Аналіз результатів дослідження.....	4
ВИСНОВКИ	7
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	9
ДОДАТКИ	15

ВСТУП

У всебічному розвитку особистості належне місце відводиться мовній освіті та мовленнєвій підготовці учнів, підвищенню рівня культури мовлення, формуванню здатності успішно користуватися мовою у процесі спілкування.

Мовлення – це важлива частина нашого існування, без якої життя є просто неможливим, головний засіб отримання, передачі та обміну інформацією. Від мовлення значною мірою залежить те, як саме суспільство сприйме людину, бо воно характеризує особистість, незважаючи на те, яка в неї професія – вчитель, бізнесмен, будівельник, лікар чи продавець.

Наразі в початкових класах діє концепція «Нова українська школа», яка має на меті впровадження компетентнісного підходу, інтегрованого та проєктного навчання. Все це спонукає учнів до навчання в співробітництві, у взаємодії учнів між собою та з учителем. Таке навчання потребує постійної комунікації, обміну думками, тому надважливим є вміння правильно добирати слова, прикрашаючи їх засобами виразності.

Оволодіння мовою як засобом спілкування, самовираження, мислення, самовдосконалення допомагає людині сформувати себе як духовно багату та соціально активну особистість. Одним із найважливіших завдань є єдність мовної освіти та мовленнєвого розвитку школярів.

Задля удосконалення якості навчання і виховання в початковій школі необхідно проводити систематичну і цілеспрямовану роботу над поповненням та збагаченням словникового запасу української мови. Навчання української мови в початковій школі передбачає взаємозв'язок вивчення мовного матеріалу та роботи над розвитком усного і писемного мовлення, що забезпечує формування граматичних, орфографічних і мовленнєвих умінь і навичок. На уроках рідної мови учні оволодівають мовними засобами, а саме, словами та їх формами, вчать розуміти семантику слів, використовувати лексичні одиниці якомога точніше і доречно в усному та писемному мовленні, як у школі, так і в повсякденному спілкуванні, житті.

Наразі актуальності набуває потреба опанування молодшими школярами української мови як засобу спілкування з урахуванням культури українського народу та формування на цій основі навичок культури вживання різноманітних засобів виразності, і фразеологічних одиниць зокрема.

Дуже важливим є збагачення активного словника учнів, удосконалення граматичної будови мовлення, оволодіння українським мовленнєвим етикетом. Це все значною мірою повинно здійснюватися засобами української фразеології.

Упродовж тривалого часу українські фразеологічні одиниці почали витіснятися із вживання їх в повсякденному житті та професійній сфері. Це все почало призводити до того, що духовна і мовна культура школярів почала втрачати продовження споконвічних традицій мовлення наших предків, почав згасати вплив на формування національної свідомості громадянина. «Уміння правильно і доречно користуватися в усному та писемному мовленні фразеологізмами є ознакою високого рівня оволодіння мовою» [45].

На сучасному етапі актуальним є збагачення мовлення учнів початкових класів засобами української фразеології.

Фразеологізми завжди привертали до себе увагу таких учених, як А. Коваль, О. Кунін, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

У лінгводидактиці проблеми використання фразеологізмів розглядалися вченими в різних напрямках: розвиток зв'язного висловлювання, образного мовлення дітей (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Лобчук та ін.); засвоєння значень слів і висловів (О. Олефір, Г. Демидчик).

Питання роботи над фразеологізмами висвітлюються у працях науковців-дослідників, фахівців у сфері національної лінгвістики та методичної науки: Н. Бабич, Г. Вовкотруб, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Коваль, І. Нагрибельна, О. Попова, Т. Окуневич, Л. Шевченко, Н. Янко та ін.

Наразі просто необхідним є збагачення мовлення здобувачів освіти різними номінативними засобами мови, і фразеологічними одиницями зокрема, починаючи з навчання учнів початкових класів. Уживання фразеологізмів у мовленні робить

нашу мову особливою, збагачує її та відроджує. Саме це визначило необхідність розробки ефективних методів та прийомів для роботи з фразеологічними одиницями на уроках української мови в початкових класах.

Актуальність дослідження зумовлена потребою відродження української культури, зокрема вживання в мовленні української фразеології, та підвищення ефективності освітнього процесу на уроках української мови.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та апробації ефективної методики роботи з фразеології як засобу вираження мовлення молодших школярів на уроках української мови.

Відповідно до визначеної мети дослідження планується розв'язання таких **завдань**:

1. З'ясувати теоретичні аспекти вивчення фразеології у початковій мовній освіті.

2. Визначити значення фразеологізмів для підвищення мовної і мовленнєвої культури молодших школярів.

3. Проаналізувати зміст програм і підручників з української мови та читання щодо наявності фразеологічних одиниць.

4. Узагальнити методичні рекомендації ознайомлення молодших школярів із фразеологічним багатством рідної мови.

5. Розробити типологію вправ, спрямовану на формування в учнів 1–4 класів умінь і навичок доцільного використання фразеологізмів у мовленні.

6. Апробувати експериментальну методику збагачення мовлення здобувачів початкової освіти фразеологізмами та перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес розвитку мовлення молодших школярів у початковій мовній освіті.

Предмет дослідження – методика збагачення мовлення здобувачів початкової освіти українською фразеологією у процесі навчання української мови.

Для розв'язання поставленої мети застосовувалися **методи**:

1) *теоретичні* – теоретичний аналіз та синтез психолого-педагогічної, лінгвістичної, методичної літератури з проблеми збагачення мовлення здобувачів початкової освіти українською фразеологією; аналіз шкільних програм і підручників з української мови в початковій освіті, шкільної практики для з'ясування вихідних даних дослідження; аналіз і узагальнення результатів експериментального дослідження;

2) *емпіричні* – цілеспрямовані педагогічні спостереження за навчально-виховним процесом молодших школярів; осмислення педагогічного досвіду вчителів шляхом анкетування, бесід; аналіз усних і письмових робіт учнів; діагностування рівня сформованості доцільного використання фразеологізмів у мовленні.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в тому, що визначено шляхи підвищення рівня мовної і мовленнєвої культури молодших школярів; теоретично обґрунтовано і розроблено типологію вправ і завдань, спрямовану на формування в учнів 1–4 класів умінь і навичок доцільного використання фразеологізмів у мовленні.

Практичне значення дослідження. Розроблена типологія вправ і завдань може використовуватися вчителями початкових класів на уроках української мови задля збагачення мовлення здобувачів початкової освіти фразеологізмами; впровадження у практику навчання української мови інтерактивних методів збагатить методику проведення роботи над збагаченням мовлення здобувачів початкової освіти українською фразеологією у процесі навчання української мови.

Апробація. Основні положення магістерського дослідження апробовано у формі доповідей і виступів на конференціях і семінарах: V Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (м. Глухів, 16–17 лютого 2023 року); Всеукраїнська інтернет-конференція молодих учених та студентів «Концептуальні підходи формування емоційного інтелекту у здобувачів освіти» (м. Глухів, 9 листопада 2022 року);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» (27 квітня 2023 р, м. Глухів);
Всеукраїнський науково-методичний семінар «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика» (16 листопада 2023 року, м. Глухів).

Опубліковано тези: «Роль вивчення фразеологізмів у початковій мовно-літературній освіті» у збірнику матеріалів регіонального науково-методичного семінару «Концептуальні підходи формування емоційного інтелекту у здобувачів освіти» (2022 р.).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

1.1 Поняття фразеології та фразеологізму в лінгвістиці та особливості українських фразеологічних одиниць

Мовлення є історією народу, необхідною умовою його існування. Воно спрямоване як у внутрішній світ людини, так і у зовнішній світ природи і людських взаємин. Це своєрідна призма, крізь яку людина бачить дійсність, проектуючи на неї за допомогою мови суспільний досвід [4].

Фразеологія – один із найяскравіших і дієвих засобів мови. Метафоричність, емоційність, експресивність – всі ці якості фразеологічних одиниць надають мові образність і виразність. До складу фразеології часто включають прислів'я, приказки, крилаті вирази, які ми нерідко використовуємо у повсякденному житті. Важлива ознака фразеології – метафоричність, образність. Емоційність фразеології – це здатність фразеологізму не тільки назвати предмет, явище, а й висловити певні почуття та оцінки автора. Знання фразеології, уміння користуватися її засобами – невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини.

В умовах наявного великого термінологічного різночитання найзручнішим родовим найменуванням на позначення мовної одиниці, що є першоелементом фразеології, визнано термін «фразеологічна одиниця», або його синонім «фразеологізм». Так, у сучасній українській мові фразеологізми визначено як самостійні одиниці мови, що характеризуються цілісним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю. Сукупність мовних одиниць, яким властиві ці риси, становлять обсяг фразеології будь-якої мови [57, 56]. Термін «фразеологізм» походить від давньогрецьких слів «phrasis» – вислів та «logos» – слово. Фразеологізмами слід вважати стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю.

Своєрідно тлумачить фразеологічну одиницю дослідник Я. Баран. Він визначає фразеологізм як віртуальний знак мови, оформлений у вигляді словосполучення чи речення, з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначенням якого є вираження номінативно-експресивної функції[3].

Термін фразеологія розглядається як сукупність фразеологізмів даної мови, а також як розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

Фразеологія як наука має на меті дослідження природи фразеологізмів та їх ознак, а також виявлення закономірностей функціонування їх у мові.

Фразеологізм (крім особливих випадків, фразеологічна одиниця (ФО), фразеологічний зворот, фразеологічний вислів, стійкий вислів, вираз, ідіома, фразема) – відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення [55].

Фразеологією називають також сукупність усталених зворотів певної мови. Фразеологія кожної мови – це золота скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатий матеріал про його досвід, історію, боротьбу з нападами, про звичаї, ідеали, мрії, сподівання та віру в краще майбуття.

Фразеологізми – це ніби сейф, який містить у собі закодовану інформацію про минуле, про життя наших предків, про їх звичаї та традиції, про їхній спосіб сприйняття світу та його оцінки. Фразеологічні одиниці ввібрали у собі історичні події та соціум, з легкістю можуть передати людські почуття, з точністю передають асоціації між природою, звичайним побутом, людською поведінкою, нашими емоціями та вчинками. Добірною національною фразеологією, зазначав І. Огієнко, – "душа кожної мови, сильно її красить і збагачує". Увесь побут, вірування, обряди, забобони з покон віків відкладалися у поведінці нашого народу і згодом були вербально виражені за допомогою фразеологізмів.

«У скарбницю рідної мови, – підкреслював К. Ушинський, – складає одно покоління за другим здобутки глибоких сердечних рухів, здобутки історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – словом, весь набуток свого духовного життя народ бережно зберігає в народному слові.

Мова є найважливіший, найбагатший і найцінніший засіб зв'язку, що єднає минуле, сучасне і майбутнє покоління народу в одну велику історичну цілість» [37].

Фразеологія в українській мові – це її багатство та окраса. Більшість фразеологізмів має образне значення й використовується як засіб виразності або ж надає соціальної оцінки тексту.

Л. Скрипник зазначає, що фразеологізми допомагають здобувачу освіти передати своє емоційне ставлення до навколишнього світу, роблять мовлення більш цікавим, творчим та різноманітним. Вони виконують роль увиразнення, надають сказаному більшого впливу. Л.Скрипник зазначала, що неувага до фразеологізмів несе за собою наслідки у вигляді того, що мовлення школярів стає менш виразним, не таким живим і виявляє менше національної специфіки, оскільки значення слів втрачаються і використовується менше фразеологізмів [55].

Типовими ознаками фразеологізму на думку В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка є такі 4 основних критерії [67]:

1) *цілісність значення* – формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, мотивувального фрагмента дійсності; виявляється у відносній ідентифікації фразеологізму певним словом, здатності його виступати окремим членом речення; відносною стабільністю (що не заперечує варіативності) компонентного складу й структури;

2) *фразеологічна відтворюваність* пояснюється тим, що фразеологізми існують у мові вже як готові блоки, своєрідні кліше, які можна видозмінювати й використовувати для вторинної номінації реалій;

3) *відносна постійність компонентного складу та структури* зумовлена певною обмеженістю використання фразеологічних одиниць; природною є лише трансформація в межах норми;

4) *експресивність* постає як найголовніше призначення фразеологізмів – увиразнювати мову, надавати їй образності та емоційності.

За компонентним складом і граматичними зв'язками розрізняють такі види фразеологізмів[72]:

- фразеологізми-речення (Одна пташка весни не наспіває. Баба з воза — кобилі легше);
- словосполучення (жовта преса, дерти носа, легка рука, земля обітована, манна небесна);
- фразеологізми-слова (Антей, Отелло, Соломон, Нарцис, одісея, Крез).

Проте експресивність не завжди є обов'язковою ознакою фразеологізмів, оскільки вона відсутня під час вживання фразеологізмів у науковому та офіційно-діловому стилях(мовні штампи, кліше, складені найменування).

Існують різні класифікації фразеологізмів. П. Дудик здійснив розподіл фразеологізмів за ступенем граматично-змістової злитості елементів. Учений виділяє п'ять типів фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення та фразеологізовані словосполучення.

1. **Ідіоми** об'єднуються семантичною неподільністю, синтаксичною нерозкладністю й замкненістю; зміст ідіоми прямо не впливає з лексичного значення її елементів (бути на близькій нозі).

2. У **фразеологічних єдностях** значення компонентів трохи ослаблене вільнішою семантичною зв'язаністю структурних одиниць (намилити голову, пальці знати).

3. Терміном **фразеологічні вирази** передусім об'єднуються прислів'я і приказки (за моє жито ще мене й бито, що легко нажить – з дому біжить). Вони повністю складаються зі слів з вільними значеннями, не виступають семантичним еквівалентом окремого слова.

4. **Фразеологічні сполучення** – це похідні сполучення, які приховують у собі метафору та мають досить прозору внутрішню форму (прибитий горем, голуба кров, Хома невірний). До них належать і фразеологізми-професіоналізми такі як: вигнати діди (гончарське), що означає нагріти вироби так, щоб вогонь виходив з горна; дати дуб (чинбарське), означає обробити шкіру дубленням (Полтавщина).

5. **Фразеологічні словосполучення** об'єднуються неметафоричністю, синтаксичною неподільністю компонентів (шкода й гадки, невелике цабе, ось тобі на).

Г.П. Їжакевич подає класифікацію фразеологізмів української мови, розрізняючи її стилістичну й стильову різновидність. Враховуючи вживаність фразеологізмів у мовленні, Г.П. Їжакевич розподіляє їх на три групи:

1) Фразеологізми, які активно використовуються в сучасній українській мові;

2) Застарілі, або ті, що зникають з ужитку на сучасному етапі розвитку української мови;

3) Нові, які нещодавно ввійшли в мову або ж перебувають у процесі становлення та входження у категорію стійких сполук [25].

Фразеологізми найчастіше утворюються шляхом метонімічного та метафоричного переосмислення вільних понять з різних сфер діяльності людей. Окремі слова, а також словосполучення є дериваційною базою для фразеологічних одиниць. Л.Ю. Шевченко зазначає, що при метафоричному перенесенні значення, можна виділити такі етапи становлення фразеологічної одиниці:

1) Вживання вільного словосполучення з прямим значенням компонентів як регулярного словосполучення;

2) Словосполучення в ролі порівняльного звороту, коли формується значення, яке пізніше починає приймати фразеологізм;

3) Словосполучення з метафоричним значенням, яке додається з опорою на порівняння, з підкресленням переносного характеру такого значення;

4) Словосполучення з фразеологічним значенням без вказівок на підстави для перенесення [74]. Різницею для метафоричного і метонімічного відображення дійсності у фразеологічній одиниці є те, що при метафоричному обов'язково порівнюються два явища, а метонімічному – охоплюються різні ознаки лише одного.

Усі використовувані в українській мові фразеологічні одиниці дуже різняться за часом і місцем виникнення, тому на генетичному рівні вони поділяються на такі, що походять (за І. Ющуком, М. Жовтобрюхом та Б. Куликом):

- **з народної творчості** (прислів'їв, приказок, пісень, казок): *під лежачий камінь вода не тече, зуби заговорювати, купувати kota в мішку, на злодієві шапка горить, про вовка помовка* тощо;

- **з історичних реалій**: *козацьке сонце, здирати шкуру* тощо;

- **з побутового життя**: *мотати на вус, хапатися за соломинку, гнути спину, руки сверблять, пальчики оближеш, купи не держиться, склавши руки і т. П.*;

- **з виробничо-професійної сфери**: *прокладати першу борозну* (сільське господарство); *з одного тіста* (пекарство); *шукати голку в сіні, сім раз відмір, а один раз одріж* (ткацько-прядильне мистецтво та кравецтво); *гострити мечі* (військова справа); *під завісу, номер не пройде, танцювати під чиюсь дудку* (культурна сфера) тощо;

- **зі спостережень за світом природи**: *як грім серед ясного неба, комар носа не підточить, як гриби після дощу, на вербі груші, а на осиці кислиці* тощо;

- **з перекладів і влучних виразів видатних особистостей, українських та зарубіжних письменників**: «*Чиста краса, чисте мистецтво*» (І. Кант); «*Я в серці маю те, що не вмирає!*» (Леся Українка) тощо.

- **з перекладів іншомовних фразеологізмів**: *бути не в своїй тарілці, серцю не накажеш* (фр. мова); *тут собака заритий* (нім. мова); *мій будинок – моя фортеця* (англ. мова) тощо;

- **з античних джерел**: *дамоклів меч, гомеричний сміх, езопівська мова* тощо;

- **з релігійної сфери**: *берегти як зіницю ока, до сьомого коліна, хоч ікону малюй*.

Підручник Вашуленко О.В. Українська мова та читання 3 клас [13] передбачає ознайомлення з фразеологізмами, які можна класифікувати за такими групами:

- фразеологічні зрощення – *байдики бити; пекти раків;*
- фразеологічні єдності – *двох слів до купи не зв'яже; взяти ноги на плечі; набрати води в рот; викинути з голови; вертїтися під ногами; замилювати очі; кидати слова на вітер; знати на зубок; дивитися крізь пальці; збитися з ніг; ніг під собою не чути;*
- фразеологічні вислови – *словами міста завойовує; а на ділі жаби боїться; каші маслом не зіпсуєш; ніколи сліз не проливає.*

Фразеологізми часто використовуються як в усному, так і в писемному мовленні. Вони є прикрасою мовлення, його родзинкою. Фразеологізми в реченнях можуть мати різноманітні функції в залежності від стилю мовлення. Можна виділити такі функції фразеологізмів:

- **номінативна функція** – вживається для уникнення тавтології (*Адамові діти – нащадки; син Марса – військовий*);
- **оцінна функція** – передає позитивне або негативне ставлення автора до об'єктивної дійсності: засудження, критику, захоплення, піднесення (*Та він лише слова на вітер кидає – засудження; Наш син такий, що хоч з лиця воду пий – захоплення*);
- **емоційно-експресивна функція** – описує стан мовця, передає його ставлення до висловлюваного (*Від цієї історії в мене дух перехопило – захват*);
- **функція увиразнення** – дає змогу уточнити прихований зміст;
- **функція порівняння** – допомагає влучно зіставити або протиставити об'єкти порівняння (*Старший брат, як попів робітник, а молодший – хазяйського батька син*);
- **функція іронії** – надає жартівливого тону, є засобом висміювання певних рис дійсності, досягається за допомогою гіперболізації (*Ваш товар не вартий і мідяка*);
- **функція створення необхідного колориту** – необхідна для описання події, яка характеризується певними історичними й соціальними особливостями (*Військо пододало ворогів і народ почувався як у Бога за пазухою, а навкруги було голо ніби татари пройшли*);

- **функція передачі зовнішніх та внутрішніх якостей** – застосовується для найбільш точної та виразної характеристики осіб, предметів, явищ (*Ззовні він ніби невинне ягня, а насправді вовк в овечій шкурі*);

- **функція відтворення внутрішнього стану** – більш детально передає думки, почуття й переживання людей, про яких ідеться в тексті (*У мене на душі скребли кішки, але я мала сміятися на кутні*);

- **функція мовної характеристики** – дозволяє відтворити особливості мовлення певних осіб (*Моя подруга задзеленчала на все горло так, що більше нікого не було чути*);

- **заголовна функція** – дає можливість виокремити певний заголовок серед усіх інших за допомогою афористичності, образності та експресії;

- **функція синонімічного ряду** – за допомогою однотипних синонімів допомагає зусібч охарактеризувати особу, предмет чи явище (*Вони ідеальна пара: він – ні пава, ні тава, а вона – ні риба, ні м'ясо*);

- **функція лаконізації мовлення** – дозволяє «ущільнити» розлоге описання, вдало скоротити його, не зруйнувавши основної думки;

- **евфемістична функція** – допомагає замінити грубий, із неприємним емоційним забарвленням вираз ;

- **асоціативна функція** – викликає у читача певну асоціацію, згадку про щось.

Це ще далеко не всі функції, які можуть виконувати фразеологізми у текстах різних стилів мовлення. Фразеологічні одиниці виступають певною окрасою мовлення, надають їй певного шарму та загадковості. Колорит фразеологізмів збагачує та увиразнює як усне, так і писемне мовлення. Фразеологічні одиниці в нашому мовленні є яскравим засобом образності, емоційності, експресивності, виразності. Українська фразеологія, виступаючи активною складовою комунікативних актів, є також засобом відображення національної культури народу, його ментальності.

Спочатку фразеологізми відігравали роль вільних сполучень. Та згодом вони пройшли процес лексикалізації. Лексикалізація – це перетворення сполучень слів на стійкі одиниці мови.

Дуже багато фразеологізмів виникли із повсякденного життя: вчинки, людей в різних ситуаціях, стосунки в родині та в соціумі (*водити за ніс; махати кулаками після бійки; пальчики оближеш; як за рідного батька; хапатися за соломинку; як горохом об стіну; гнути спину*).

Значне місце в системі фразеології належить фразеологізмам, що виникли на основі спостережень за явищами природи, рослинним та тваринним світом (*кидати слова на вітер; вітром здуло; як грім серед ясного неба; чекати з моря погоди; кіт наплакав; кури не клюють; блекоти об'ївся; на вербі груші; комар носа не підточить*).

Є фразеологізми, які сформувалися під впливом історичних подій (*вільний козак; голо як би татари пройшли; здирати шкуру; не взяв його кат*).

Переважна більшість фразеологізмів бере свій початок з різних ремесел. Сільське господарство (*прокласти першу борозну; випустити віжки зі своїх рук; що посієш, те й пожнеш; як п'яте колесо до возу*); ковальське ремесло (*брати в лещата; як молотком ударити; як ковальський сміх; дати гарту*); рибальство (*пійматися на гачок; пійматися в сіті; битися як риба об лід*); ткацько-прядильне ремесло (*ставати клубком поперек горла; нитка увірвалася*); кравецтво (*білими нитками шито; шукати голку в сіні; ходити як голка за ниткою; міняти шило на швайку*); транспорт (*на всіх парах; входити в колію; давати задній хід; брати на буксир; на всіх вітрилах; пливти за течією; кинути якір; кинути рятувнє коло*); фінансово-торгівельні операції (*брати на свій рахунок; зводити рахунки; акції ростуть*); військова справа (*ламати списи; переходити в наступ; брати на озброєння; влучати в ціль; викликати вогонь на себе*); театрально-музична сфера (*грати на нервах; опускати завісу; помінятись ролями; співати з чужого голосу; завести стару пісню; номер не пройде; як по нотах; інша музика*); картярство (*сплутувати карти; козир у рукаві; ставити на карту; карти в руки; іти ва-банк*).

Багато фразеологізмів походить з релігії (*земний рай; пройти через пекло; шлях на Голгофу; дзвонити в усі дзвони; одним миром мазані; пекельні муки; як з хреста знятий*).

Помітно вплинули на утворення фразеологізмів народні звичаї, вірування, забобони, прикмети (*стати на рушник; дістати гарбуза; зуби заговорювати; встати не з тієї ноги; як засватаний; виносити сміття з хати; перейти дорогу*).

Фразеологізмами також стали словосполучення, які характерні для народних пісень, оповідань, казок (*біле личко, чорні брови; молочні ріки й кисельні береги; лисичка-сестричка; на злодієві шапка горить; яката Хвеська; Коцій Безсмертний*).

Найбільшу кількість фразеологізмів побудовано з використанням слів, які позначають частини людського тіла. Зі словами голова існує близько 300 фразеологізмів (*біла голова; капустана голова; як сніг на голову; на головах ходити; перекладати з хворої голови на здорову; голова йде обертом; в голові не вкладається; на голову не налазить; не виходить з голови; сидить в голові; перевернути з ніг на голову; брати в голову; вішати голову; посипати попелом голову*).

Зі словом око утворено ще більше фразеологізмів (*очі розбігаються; як зиницю ока; краєм ока; і оком не змигнути; хоч одним оком; стояти більмом в оці; відкрити очі; дивитися правді в очі; очі горять; очей не відвести; не зімкнути очей; не вірити своїм очам; стояти перед очима*).

Отже, фразеологізми можуть походити з різних джерел, але всі вони протягом багатьох років були створені нашими предками і залишаються актуальними і донині. Фразеологізми є невичерпним джерелом знань, золотою скарбницею отримання знань.

1.2 Психолого-педагогічні основи використання фразеологізмів як засобу вираження мовлення молодших школярів

У Державному стандарті початкової освіти (2018 р.) сказано, що метою роботи школи є всебічний розвиток дитини, її здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних особливостей і потреб. Спільним для всіх ключових компетентностей є вміння читати з розумінням, висловлювати власну думку усно та письмово, здатність висловлювати та логічно обґрунтувати свою точку зору, комунікувати та співпрацювати з іншими.

Актуальною проблемою Нової української школи (НУШ) є пошук шляхів створення умов для забезпечення свідомого засвоєння знань та використання вмінь здобувачами освіти.

Початковий курс української мови передбачає всебічний розвиток мовлення учнів. Цьому завданню підпорядковано вивчення фонетики, морфології, елементів лексики і синтаксису. Розвиток мовлення – це робота над правильною вимовою і виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, над точністю та правильним вживанням слова, над словосполученням, реченням і зв'язною мовою, над орфографічно грамотним письмом – це все є основним змістом уроків з розвитку зв'язного мовлення.

Розвиток мовлення учнів є важливою проблемою сучасної освіти в умовах Нової української школи. Початкова школа в житті дитини пов'язана з переходом від дошкільної ланки до початкової, зі зміною її діяльності, освоєнням нової соціальної ролі, розширенням кола діяльності та комунікативних зв'язків. Вагомим значенням набуває формування у здобувачів освіти широкого мовного потенціалу, вміння користуватися засобами виразності рідної мови, розвиток творчого потенціалу школярів та їх комунікативної компетенції.

Для школярів дуже важливим є вміння не лише висловлювати свою думку більш повно, а й здатність донести її до слухача яскраво, образно та в зрозумілій формі, розкриваючи її якомога повніше.

Розвиток мовлення здобувачів освіти вимагає систематичної роботи в цьому напрямі. Нова українська школа спрямована на формування комунікативно-

мовленнєвих умінь і навичок, бо саме від цього залежить роль людини в соціумі і її досягнення, оскільки мова – це основа, що є підґрунтям культурної спадщини народу.

В умовах Нової української школи перед педагогами стоїть завдання розвинути у здобувачів освіти такі ключові компетентності:

- вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях;

- активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади.

Методика роботи повинна бути спрямована на пошук методів, прийомів і форм навчання, які будуть підвищувати результативність мовної та мовленнєвої компетентності, які є складовими комунікативної компетентності учнів. Мовленнєва компетентність уміщує два компоненти: мовленнєвий досвід, накопичений дитиною у процесі спілкування і діяльності, і знання про мову, засвоєні в ході навчання у школі. Мовна компетентність – комплексне поняття, яке охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, створювати й поширювати усні та письмові монологічні або діалогічні висловлювання), необхідних для спілкування в різних ситуаціях[43].

Традиційно в психології мовленнєвою діяльністю називається процес використання людиною мови з метою спілкування. Однак останні дослідження вчених дозволили зробити висновок про те, що мовленнєва діяльність – це певна абстракція, яка не співвідноситься безпосередньо з «класичними» (пізнавальною, ігровою, навчальною) видами діяльності. Вона у формі окремих мовленнєвих дій обслуговує всі види діяльності. Власне мовленнєва ж присутня тоді, коли мовлення є самостійним, коли мотив, що детермінує її, не може бути задоволений іншим способом, ніж мовленнєвим. Тому сучасні психологи сходяться на тому, що мовленнєва діяльність являє собою активний, цілеспрямований,

опосередкований мовою і зумовлений ситуацією спілкування процес взаємодії людей між собою (А. Зимня).

В українській психології розробка загальнопсихологічних проблем мовлення належить О.О. Андрієвській, Л.К. Балацькій, Л.С. Жижченку, Д.Ф. Ніколенку, Л.М. Проколієнко, О.М. Раєвському, Р.Ю. Таращанській, П.Р. Чаматі. Однак слід підкреслити особливий внесок у вивчення даного питання Б.Ф. Баєва та І.О. Синиці. Першому належить пріоритет у дослідженні сутнісних аспектів внутрішнього мовлення, його зв'язку з іншими психічними процесами та ролі в шкільному навчанні. Другому – у вивченні особливостей і механізмів писемного й усного мовлення учнів середнього шкільного віку. Накопичений ними емпіричний матеріал та здійснені узагальнення і на сьогоднішній день мають велику наукову і практичну цінність.

Мовлення відіграє вкрай важливу роль в усіх сферах суспільного життя. З ним пов'язана комунікативна природа психічного розвитку людини, воно є невід'ємною складовою інтелектуальної, емоційної та вольової активності. Оволодіння мовленням є домінантним чинником самосвідомості особистості, передумовою її творчих проявів. Розвиток мовлення учнів є одним з найважливіших завдань шкільної освіти, яке вирішується ще далеко не оптимально. Практика свідчить, що мовлення багатьох учнів недосконале, невиразне, а отже, для вирішення цієї проблеми важливо з'ясувати співвідношення зовнішнього і внутрішнього мовлення, особливості труднощів учнів у засвоєнні писемного мовлення, особливості розповідних форм монологічного мовлення учнів тощо.

Ефективність мовленнєвого розвитку дітей значною мірою залежить від урахування даних сучасної психології і психолінгвістики. Термін зв'язне мовлення вживається у трьох значеннях. Під зв'язним мовленням розуміється процес, діяльність мовця, слухача, послідовний виклад або сприймання думок, знань однією особою. Зв'язним мовленням називають також продукт цієї діяльності – текст – висловлювання, характерними ознаками якого є смислова та структурна єдність. Зв'язне мовлення – це і розділ методичної науки, що ставить

своїм завданням учити дітей розуміти, відтворювати і будувати висловлювання з огляду на мету, умови спілкування, дотримуючись норм літературної мови. Оволодіння мовою як засобом спілкування, мислення, пізнання, міркування – необхідна складова розвитку розумових і творчих здібностей учнів, формування гуманістичних ідеалів, прищеплення почуття національної свідомості і гідності.

Одне з найголовніших завдань школи, зокрема її початкової ланки – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах.

Досягнення лінгвістики, пов'язані з розробкою понять «текст», «стиль», «тип мовлення», «засоби зв'язку речень у тексті» дали можливість здійснювати принципово новий підхід до роботи з розвитку зв'язного мовлення використовувати на практиці навчання мови основи, лінгвістичні, поняття, розробляти на їх основі понятійно-орієнтовану систему навчання зв'язних висловлювань [48, с. 57].

Вченням рідної мови і вагомим внеском у педагогічну спадщину славиться видатний український педагог Костянтин Ушинський.

Працюючи над значенням рідної мови, К. Ушинський виокремлює народність як її головний і невід'ємний компонент. На думку педагога, кожен народ є єдиним творцем своєї мови. Із мови народу народжується і поет, і музикант, і художник. Він завжди закликав любити і ніколи не забувати рідну мову.

Ушинський вважав, що чим більше освічена людина, то більше вона має цінувати перлини народної мови, оскільки в мові «одухотворяється весь народ, вся його батьківщина, вся історія духовного життя народу». В мові Ушинський вбачав найтісніший живий зв'язок між минулими, сучасними і майбутніми поколіннями. Одне покоління змінюється іншим, а результати їхнього життя залишаються в мові і передаються спадкоємцям. За його переконанням, мова і народ нерозлучні. Народ перестає існувати, коли зникає його мова. У своїй статті К. Ушинський наголошував: «Поки жива мова, живий і народ! Усе заберіть у народу, він усе може повернути, а заберіть мову – і він вже ніколи не зможе її

повернути, навіть нову Батьківщину може створити народ, але нову мову – ніколи!» [69].

Характеризуючи рідну мову, педагог висловлював любов до свого народу та глибокий патріотизм. Мова повністю відображає Батьківщину та духовне життя народу, вона є тлумаченням рідної природи.

К. Ушинський в книзі «Рідне слово», та у додатку до неї, надає великого значення малим фольклорним формам, таким як прислів'я, приказки, загадки, казки, бо вони є саме тим, що розвиває дітей морально та розумово, в них розкривається історія народу, вони сприяють підсвідомому засвоєнню «такту» рідної мови. Вчений пропонував починати пояснення сенсу фразеологізмів, враховуючи буквальне значення словосполучень та відштовхуватись від нього. Та не обов'язковим вважав пояснення значення прислів'їв. Підводить школярів до розуміння переносного значення словосполучень К.Ушинський пропонував за допомогою навідних запитань [69].

Також у книзі «Рідне слово» педагог наголошував і на другій важливій рисі рідної мови: її історичному й соціальному походженні. Мова – це історичне явище, яке створюють тисячоліттями, це творчість не однієї не однієї людини, а багатьох поколінь. Водночас мова є знаряддям спілкуванням і зв'язку між людьми, вона пов'язує минулі покоління із сучасними в єдиний «організм». Слово, що було створене людиною, залишається в скарбниці рідної мови. «У скарбницю рідної мови, – за його словами, – складувало одне покоління за одним результати історичних подій, радощів і горя все своє духовне життя»[19].

Будучи патріотом своєї країни, К. Ушинський зробив висновок, що людина, яку з дитинства позбавили рідної мови, залишиться непотрібним членом суспільства, ніколи не зможе зрозуміти свій народ, буде людиною, позбавленою Батьківщини, хоч яку б патріотичну маску вона згодом не одягала. Кожний народ і його мова глибоко індивідуальні й своєрідні, за характером мови можна говорити про психологію народу. За ствердженням К. Ушинського, мова – це найкраща характеристика народу.

Видатний педагог підкреслював і третю важливу рису рідної мови, що полягає в її ролі у навчанні і вихованні підростаючого покоління. Маленька дитина входить у навколишній світ завдяки рідній мові, яку він образно називав чудовим вихователем і педагогом, наставником, який навчав дітей і тоді, коли не було книг, шкіл і продовжує навчати до кінця історії». За К.Ушинським, рідна мова пояснює дитині природу, докільля так зрозуміло і влучно, як не зміг пояснити жодний природодослідник, знайомить з історією народу так як не зміг би познайомити жодний історик, розкриває такі філософські поняття, які не зможе розкрити жодний філософ. Дитина у п'ять-шість років розмовляє вже правильно і жваво своєю рідною мовою. Що допомагає дитині засвоїти рідну мову? – запитував вчений і відповідав, - деякі вважають, що такому легкому засвоєнню мови допомагає пам'ять. Однак К.Ушинський переконував, що однієї пам'яті не достатньо. На його думку, в засвоєнні рідної мови дитині допомагає своєрідне мовне чуття. На противагу тим, хто стверджував, що дитина засвоює рідну мову несвідомо, К.Ушинський акцентував увагу на свідомому засвоєнні мови. У ранньому віці дитина засвоює велику кількість понять, логіку і філософію мови. Вона засвоює «легко і швидко у два-три роки стільки, що і половини не зможе засвоїти у 20 років старанного методичного навчання»[70].

Питанням рідної мови та її важливості для кожної людини займався також великий педагог, публіцист та письменник – Василь Сухомлинський.

Спадщина Василя Сухомлинського повно й образно вміщає в собі його думки і почуття щодо місця й ролі рідного слова в навчально-виховній роботі з учнями впродовж їхнього навчання у школі від підготовчих до випускних класів. Питання розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови викладено у низці його праць і статей: «Серце віддаю дітям», «Слово рідної мови», «Рідне слово», «Слово про слово» та інших. У роботах ученого визначено принципи, завдання і методи навчання дітей рідної мови.

Любов до рідної мови пронизує усі педагогічні праці В. Сухомлинського. На його думку, любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова.

Основним завданням педагог вважає визначення рідного слова як надбання духовного світу дитини. Потрібно влити в молоду душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово. На думку Василя Сухомлинського, найлегше це зробити в ранньому дошкільному віці, оскільки дитяча душа надзвичайно чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення слова, адже дитинство — це не підготовка до життя, а *«справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя»*. Саме від того, що ввійде в період дитинства в розум і серце з навколишнього світу, залежить якою людиною вона стане завтра [61].

Найважливішим, найміцнішим, а також найбагатшим зв'язком між теперішнім та майбутнім поколінням народу, В.Сухомлинський вважає саме рідну мову. Це є передумовою створення *принципу народності*, який відбито в образі рідного слова. Мова – це найкраща характеристика народу, тому твори українського фольклору є одним із важливих засобів збагачення словника дітей.

Основою лінгводидактичної спадщини педагога є *принцип національної спрямованості мовленнєвого розвитку дитини*, навчання її рідної мови, який тісно переплітається з *принципом урахування вікових особливостей дітей*. Опанування рідної мови та рідного слова започатковується ще у ранньому дитинстві, а вдосконалення її триває протягом усього життя.

Наскрізною лінією, яка пронизує праці В.Сухомлинського, є *принцип любові до краси й милозвучності української мови*. Педагог вважає, що рідне слово є неповторним, він порівнює його з ароматом квітів, мелодією співу пташок.

Українські народні казки для дітей є джерелом отримання рідного слова. Для дитини вони є скарбницею дивовижного, прекрасного та незвичайного. В казці надивовижу гармонійно поєднується реальне й вигадане, зачаровуючи малюка на все життя красою та образністю народного слова, сповненого мудрості, добра й оптимізму.

Принцип інтеракційної (взаємопов'язаної) діяльності в розвитку мовлення і навчання дітей рідній мові знайшов своє втілення у своєрідному підході В. Сухомлинського до навчання дітей грамоти та переказу невеликих віршованих та прозових текстів, описів сюжетних малюнків. Тому під час екскурсій,

спостережень у природі діти вчаться малювати, складати розповіді, навчаються писати, читати, а також любити й охороняти рідну природу, рідну землю.

Тісно взаємодіє з попереднім принципом принцип *сенсорно-лінгвістичного* розвитку та *навчання дітей рідної мови*. Багаторічний досвід роботи з дітьми переконує у необхідності використання природи як сенсорної, чуттєвої основи мовленнєвого розвитку дітей, «споконвічного джерела дитячого розуму і розвитку мовлення». Звідси наступне завдання, яке формулює Сухомлинський, — перші наукові знання, істини дитина має здобувати з природи, з довкілля [13].

Отже, виховання у дітей чуття рідної мови, навчання грамоти, які доступні дітям на ранніх етапах розвитку, повинно спиратися на твори В. Сухомлинського.

Розвиток мовлення, формування комунікативної компетенції необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це, в свою чергу допомагає особистісному розвитку учнів. Саме на уроках розвитку мовлення діти навчаються самостійно визначати стиль тексту, створювати власні усні та письмові висловлювання, будуючи їх з урахуванням мети адресата мовлення. Усе це сприяє соціалізації особистості. Психологічну основу комунікативно-мовленнєвих умінь складає теорія діяльності, тобто мовлення організоване з точки зору психології подібно до інших видів діяльності [2, с. 17].

Для того аби робота з розвитку мовлення молодших школярів була успішною та ефективною, необхідно добирати доцільні методи та прийоми на уроці української мови.

У лінгводидактиці виділяють 2 групи методів:

- методи формування нових знань (пізнавальні);
- методи формування вмінь і навичок (тренувальні).

Пізнавальні методи в свою чергу поділяються на 3 групи [53, с. 48]:

1) наочні методи, до яких належить спостереження, екскурсії, розгляд предметів, картин, показ фотографій, перегляд телепередач, ділові ігри з наочністю;

2) словесні методи включають в себе читання художніх творів, заучування напам'ять, переказування, розповіді вчителя та дітей, бесіда, переказ;

3) практичні методи, до яких ми можемо віднести словесні дидактичні ігри та вправи, гра, драматизація, інсценівки, трудові дії, наочні заняття, елементарні досліди лінгвістичної дійсності, моделювання.

Під час роботи з дітьми молодшого шкільного віку зазвичай використовують практичні методи, які носять ігровий характер. До них ми можемо віднести наочні ігри-заняття, дидактичні ігри та ігри-інсценівки. Уявлювана ігрова ситуація, яка має сюжет, ролі, ігрові та операційні дії, є одним з компонентів ігрового методу. До одного з видів ігрового методу належить автодидактична гра, яка полягає в тому, що всі дії школярів можна регулювати ігровими правилами та завданнями.

Для розвитку мовлення також використовують прийоми, які поділяються на такі групи [36, с.18]:

1) інтелектуальні – прийоми, до яких належать ті, що стимулюють розумову діяльність здобувачів освіти – це зіставлення, порівняння, синтез, аналіз, класифікація, диференціація, узагальнення;

2) словесні – прийоми такі як розповідь вчителя, запитання, зразок мовлення, словесні доручення, повторення, вказівка, порада, читання віршів або уривків, пояснення;

3) ігрові прийоми, до яких належать ігрові уявлювані ситуації, ігрові дії, звуконаслідування, мовленнєві моменти, загадкова інтонація голосу, жарти, елементи дидактичної гри, ігри-драматизації, театралізації;

4) практичні - вправляння, імітація, побудова діалогів, демонстрація артикуляції..

Методи та прийоми навчання для розвитку мовлення добирають відповідно до віку школяра, його рівня розвитку, рівня володіння мовленням, мети та завдання певного уроку.

Також необхідно використовувати під час навчально-виховного процесу тренувальні методи, які спрямовані на формування вмінь та навичок здобувачів освіти. Тренувальні методи включають у себе такі методи [33, с. 77-87]:

- Імітаційний метод. Вже з самої його назви зрозуміло, що він полягає в імітації, тобто наслідуванні, повторювання за кимось. Цей метод зазвичай використовують для формування первинних умінь усного мовлення, а саме для вимови окремих звуків, складів, слів або словосполучень. Також імітаційний метод може бути ефективно використаним під час навчання школярів граматично правильного мовлення. Повторення виучуваного допомагає учителеві відпрацювати певні граматичні вміння дитини з переходом їх у граматичні навички.

- Репродуктивний метод. Найчастіше його застосовують на етапі формування граматичних умінь і навичок. Полягає він у тому, щоб здобувачі освіти відтворювали сприйняті на слух або зором слова, речення, тексти. Під час цього методу можна застосувати такі вправи, як заучування напам'ять і відтворення запам'ятованого, зорові, слухові та зорово-слухові диктанти, читання напам'ять.

- Оперативний метод. Його використовують для опанування теоретичним матеріалом із мови, а також для формування орфографічних і граматичних умінь та навичок. Аналітичні вправи. Здобувачі освіти виконують їх під час ознайомлення з будовою речення, складом слова або ж, коли позначають голосні чи приголосні звуки. Також доцільно буде застосувати аналітичні вправи і у процесі формування орфографічних умінь та навичок.

- Продуктивно-творчий метод. Він спрямований на формування вмінь самостійно створювати висловлювання, починаючи з окремих речень і закінчуючи зв'язним висловлюванням. Використовуючи цей метод, педагог має створити сприятливі умови, які б стимулювали розвиток комунікативних умінь школярів.

Отже, ми можемо сказати, що методи можуть бути різні відповідно до мети уроку. Вони визначаються змістом граматичних умінь та навичок, які необхідно сформувані у здобувачів освіти.

Науковцями також розглядається питання засобів роботи з фразеологізмами, а саме використання літературних та фольклорних творів різних жанрів. Тому такі

дослідники як А.М. Богуш, Н. В. Гавриш, Н. В. Горбунова, І.І. Попова, О. С. Ушакова пропонують на основі художнього аналізу літературних творів, формувати образність мовлення, бо це сприяє збагаченню мовлення школярів найкращими зразками мовного надбання народу, розвиває здібність відчутти красу та багатство рідної мови, підвищує увагу до слова, формує точність, доречність вживання фразеологізмів у різних контекстах[15, 16].

Велике значення надається умовам, за яких школярі з розумінням вживають фразеологізми у власному мовленні.

До таких умов належать ті, що сприяють запам'ятовуванню фразеологізмів: звороти та стійкі сполучення найкраще запам'ятаються дитині за умови, якщо вона часто чує приклади їх вживання; дорослі, за можливістю, включають їх у своє мовлення, і пропонують дітям для прочитання дитячі твори.

Також виділяють умови, які пов'язані:

- 1) з особливістю батьків та вчителя, зокрема підтримкою рівня знання мови дорослими, що спілкуються з дітьми;
- 2) з контролем власного мовлення;
- 3) з поповненням і розвитком лексичного запасу, а також з використанням фразеологізмів;
- 4) з необхідністю регулярного читання літературних творів, в результаті чого у пам'яті дітей залишаються яскраві, емоційно-оцінні фразеологізми;
- 5) з вихованням інтересу до мовного багатства;
- 6) з розвитком уміння використовувати у своєму мовленні різноманітні засоби виразності, зокрема такі як: метафори, порівняння, уособлення тощо.

Початкове навчання української мови спрямоване на поглиблення уявлення школярів про довкілля, на розвиток образного і логічного мислення; здійснення патріотичного, морально-етичного, естетичного виховання учнів. Особливість віку молодших школярів вимагає того, аби навчання було цікавим та захоплюючим. Тому на допомогу вчителю приходять інтерактивні технології.

В сучасному світі технології не стоять на місці, відбувається постійний розвиток та вдосконалення, з'являється щось нове, біль зручне та доречніше для

експлуатації. Це все стосується і освіти в тому числі. Наразі відбувається процес технологізації освіти, що передбачає використання інноваційних засобів у навчально-виховному процесі.

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» подане таке трактування технології: технологія – це сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо[16].

Термін «інтерактивний» у перекладі з англійської мови, означає «взаємодіючий».

Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання. Одні вчені визначають його як діалогове навчання: «Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись у режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Тому інтерактивне навчання – це перш за все діалогове навчання, у ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня».

За даними американських учених, під час слухання учень засвоює всього 5 % матеріалу, під час читання — 10 %, роботи з відео та аудіоматеріалами - 20 %, під час демонстрації - 30 %, під час дискусії - 50 %, під час практики — 75 %, а коли учень навчає інших чи відразу застосовує знання - 90 %. Особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що учні навчаються ефективній роботі в колективі.

Реалії сучасного життя кидають виклик вчителю як креативній особистості, яка вміє користуватися інноваційними засобами навчання та застосовувати їх у своєму вчителюванні доцільно та невимушено. Сучасне покоління дітей зараз дуже важко зацікавити, мотивувати до навчання за допомогою розповіді або ж, вже звичної, демонстрації слайдів. Здобувачі освіти мають бути залучені до процесу навчання як активні учасники, тому урок необхідно створювати враховуючи їх вікові особливості та інтереси.

У наш час дуже актуальним є відродження та плекання всього українського. Зі скарбниць народної мудрості до нас повертаються і фразеологізми, які все частіше можна почути у мовленні українців. Як же зробити так, щоб зацікавити учнів та показати, що вживання фразеологізмів у власному мовленні це гарно, дотепно та цікаво? Ми вважаємо, що в такому випадку на допомогу вчителю приходять інтерактивні методи навчання, які ми розглянемо далі.

Мотивувати учнів до активної участі в навчально-виховному процесі під час вивчення фразеологізмів можна за допомогою таких інтерактивних методів:

1) **Комікси** – це своєрідне мистецтво, за допомогою якого урок стане цікавим та нестандартним як для вчителя, так і для учнів. Вчитель на свій розсуд може створити завдання, яке матиме на меті створення коміксу з використанням фразеологізмів. Це може бути комікс «Хто ж такі ці фразеологізми?», «Фразеологізм – супергерой сучасного спілкування». Комікси можна створити як у програмі, що може бути інтеграцією з інформатикою, або ж намалювати на окремому аркуші. Також можна зробити це у формі групової роботи, створити комікс на ватмані.

2) **Артбук** – це невеличка книжка з нестандартним наповненням, тобто матеріал поданий не простим текстом та ілюстраціями, а у формі листівок, вирізок, вклейок, карток. Тобто артбук – це територія фантазії та різноманітних ідей учнів. Такий інтерактивний метод також можна легко пов'язати з вивченням фразеологізмів: запропонуйте учням створити спільний проєкт, який буде полягати у створенні артбуку за мотивами відомої для них казки, але з використанням фразеологізмів.

3) **Настільні ігри** – можуть бути використані не лише як розвага, а й як засіб навчання. Можна запропонувати гру, яка будується на таксономії Блума. Питання класифіковані відповідно до ієрархії мисленнєвих операцій. Якщо слідувати розробленій Блумом таксономії, то знання учнів – це лише перший, найпростіший рівень класифікації. Далі йдуть ще п'ять рівнів цілей (або результатів) навчання, причому перші три – *знання, розуміння, застосування* – цілі нижчого порядку (мисленням низького рівня). А наступні три – *аналіз,*

синтез, оцінювання – вищого порядку (мисленням високого рівня)[33]. Кожен рівень передбачає завдання, які можна сформулювати відповідно питальних слів на цьому рівні, що наведено в додатку А.

4) **Ментальні мапи** – це зручна техніка для візуалізації думок та їх запису. За допомогою цього інтерактивного методу, особисто я, провела б роботу над синонімічними фразеологізмами. Наприклад, в центрі ватмана слово «мало» і далі від нього розгалужуються фразеологізми, які мають таке ж значення: *як кіт наплакав, із заячий хвіст, крапля в морі*.

5) **Квести** – цікавий спосіб організувати навчальну діяльність та мотивувати їх на виконання завдань, задля проходження квесту. Завдання можуть бути створені будь-які на розсуд вчителя. Можна побудувати квест використовуючі фразеологізми.

Отже, є безліч інтерактивних технологій, які нададуть уроку відтінку сучасності, зацікавлять дітей та будуть результативними. Місія вчителя полягає в тому аби дібрати технології, які доцільно буде використати у роботі з дітьми певної вікової категорії, відповідно до їх інтересів та вподобань.

1.3 Стан роботи з фразеологізмами у початковій мовно-літературній освіті

Основною метою курсу української мови в початковій школі є формування ключової комунікативної компетентності здобувача освіти. Вона виявляється у здатності успішно користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу та вирішення важливих завдань.

Мовно-літературна освітня галузь має на меті розвиток усного і писемного мовлення здобувачів освіти, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, впливу та пізнання. Завдяки цьому розвиваються та вдосконалюються усні види мовленнєвої діяльності, базовими знаннями якої вони оволоділи в дошкільному віці, а також формуються та вдосконалюються види мовленнєвої діяльності, пов'язані з писемним мовленням [38].

Важливим завданням розвитку мовлення здобувачів початкової освіти є збагачення фразеологічного запасу і формування та вдосконалення вміння його активного використання. Учням необхідно усвідомити необхідність вживання фразеологізмів та навчитися точно і доречно їх вживати.

В. Сухомлинський вважав, що робота над фразеологізмами є необхідним компонентом в початковій школі і повинна мати безперервний та постійний характер, а відтак на кожному уроці здобувачі освіти мають записувати хоча б по 2 – 3 фразеологічні звороти, які б збагачували їх мовлення.

У типових освітніх програмах з української мови серед очікуваних результатів визначено й уміння здобувачів освіти щодо роботи над лексичним значенням слів, виражальними засобами мови, зокрема:

1) здобувач освіти у 1–2 класах:

- з увагою сприймає усні репліки співрозмовника, доречно реагує на них;
- пояснює значення слів і висловів;
- пояснює, якими словами в тексті автор описує характер героя, його зовнішність, передає красу природи і т. ін.;
- розрізняє близькі й протилежні за значенням слова;
- розпізнає слова, які мають кілька значень;

2) здобувач освіти у 3–4 класах:

- використовує виражальні засоби, висловлює власну думку про предмети, явища, події;

- пояснює пряме і переносне значення слів;

- використовує у власних текстах виражальні засоби мови;

- добирає до поданого слова 1-2 найуживаніші синоніми, антоніми;

- розпізнає найуживаніші багатозначні слова і пояснює їх різні значення;

- знаходить і пояснює роль синонімів, антонімів, багатозначних слів у тексті;

- доречно використовує у власних висловленнях слова в прямому і переносному значеннях, синоніми, антоніми, багатозначні слова;

- добирає дієслова-синоніми, антоніми, з прямим і переносним значеннями і доречно вживає їх у власних висловленнях;

- використовує для зв'язку речень у тексті займенники, прислівники, близькі за значенням слова;

- утворює словосполучення з прямим і переносним значеннями;

- добирає до поданого слова 2-3 найуживаніші синоніми, антонім, користуючись відповідними навчальними словниками;

- розкриває значення найуживаніших багатозначних слів, вводить їх у словосполучення, речення;

- пояснює значення найуживаніших фразеологізмів;

- добирає до фразеологізмів близькі за значенням слова;

- знаходить синоніми, антоніми, багатозначні слова, фразеологізми в тексті і пояснює їх роль;

- розпізнає застарілі й нові слова в текстах;

- досліджує походження слів;

- використовує у власному мовленні слова в прямому і переносному значеннях, синоніми, антоніми, багатозначні слова, фразеологізми для досягнення мети спілкування.

На жаль, в початковій школі не виділяють окремої теми, яка присвячена фразеологізмам. Аналіз підручників для початкової школи з мови і читання засвідчує, що, в певній мірі, в них можна знайти фразеологічні одиниці.

У букварі М.Вашуленко під час ознайомлення з казкою «Родичі», здобувачі освіти ознайомлюються з фразеологізмом *закопирити губу* – ображатися, сердитися.

РОДИЧІ (Казка)

— Чому це ти, сестрице, така непривітна до мене? — запитав Буряк Цукерку.

— Ніяка я тобі не сестриця! — закопілила губи Цукерка. — Я солодка, у барвистому паперовому платтячку, а ти — брудний і грубий, сидиш у землі!

— А все ж ви родичі! — озвалася тітка Цибуліна. — Ось виросте Буряк, із нього виготовлять цукор, а вже з цукру — і вас, цукерки.

Тож не цурайтеся свого роду!

Фразеологізми зустрічаються і під час опрацювання вірша «Буква «Я»». *Тупати ногами* – виявляючи свою зверхність, грубо наказувати комусь, робити зауваження, повчати; *битися об заклад* – запевняти кого-небудь в чомусь; *вхопитися за живіт* – дуже сміятися, реготати; *хапатися за голову* – дуже переживати; *рвати на собі чуба* – дуже переживати, побиватися.

БУКВА «Я»

Всім відомо в цілім світі:
«Я» — остання в алфавіті.
А відомо з вас кому,
як це сталося й чому?

Алфавіт — одна сім'я,
поміж букв була і «Я».
Там, де друзі всі рядком, —
їхні справи йдуть ладком.
Але якось лихо сталось
через сварку небувалу:
буква «Я» в рядок не стала,
збунтувалась буква «Я».

— Хочу, щоб усі рядочки
починалися на «Я»!
Всі ви сірі й недалекі —
співчуваю простоті,
поміж вас Я — особлива,
хочу бути на видноті!
Ці слова, неначе вихор,
закрутили алфавіт.
Від зухвальства букви «Я»
піднялась уся сім'я.
— Фу-ти! Ну-ти! — фиркнув «еФ»,
червоніючи, як мак.
— Сором, — тихо «еС» сказала, —
та хіба ж це можна так?
— Ще такого не було! —
буква «Ща» прощбетала.
— Треба, друзі, з нею м'яко, —
це «Знак м'якшення» сказав.
А «Апостроф»-задирака
кулака їй показав.
— Тихо, букви! Сором, знаки! —
запищали голосні, —
стали всі, мов забіяки,
та хіба ж ми на війні?
Буква «Я» пожартувала,
поміркуймо тільки ледь —
хіба можна, щоб усюди

«Я» стромляти наперед?
Хто ж у нашій писанині
розібратись зможе нині?
«Я» затупала ногами:
— Я не хочу бути з вами!
Все робитиму сама,
вистачить мені ума!
Букви тут презирнулись,
всі буквально усміхнулись
і сказали дружно так:
— Добре! Б'ємось об заклад!
Якщо зможеш наодинці
написати на сторінці
хоч рядочок, лиш до діла —
буде так, як ти схотіла.
— Я не зможу? Смішно так!
Адже кожен добре знає:
до роботи Я мастак!
Почекайте лиш годинку —
покажу Я вам сторінку, —
гордо всім відповіла
і роботу почала.
Дві години просиділа —
і пихтіла, і сопіла,
і крктала, і потіла, —
написати вона зуміла
тільки «Я, Я, Я, Я, Я!»

Як заллється буква «Ха»:
— Ха-ха, ха-ха, ха-ха-ха!
«О» від сміху покотилась,
«Зе» за голову вхопилась,
за живіт взялася «Ве»,
«Бе» на собі чуба рве...
Буква «Я» кріпилась довго,
а тоді як зареве:
— Вибачайте мені, друзі,
визнаю вину свою.
Я погоджуюся стати
навіть після букви «Ю».
— Що ж, — сказав весь алфавіт, —
якщо хоче — хай стоїть!
Адже річ не в тім, де станеш,
а яку ти роль дістанеш!
Ми на тебе не в образі,
головне — що всі ми разом,
щоб усі — від «А» до «Я» —
стали, як одна сім'я!
І відтоді буква «Я»
стала кожному своя.
Але радимо вам, друзі,
знати місце букви «Я»!

Також під час роботи над оповіданням «Несправжня вулиця», школярі
ознайомлюються з фразеологізмом *проковтнути язика* – замовчати, притихнути.

За Оксаною Кротюк

НЕСПРАВЖНЯ ВУЛИЦЯ

Гарний день видався в Лесі із Дмитриком. Їхній
дідусь їхав у магазин і онуків узяв із собою. Він купив
їм новесенькі олівці, альбоми, ще й кульок цукерок.

Повернувшись додому, Леся із Дмитриком одразу
виклали перед собою віяло барвистих олівців і взялися
малювати. Ось магазин із господарчими товарами,
ось жовтенький автобус, що привіз їх додому, ось
їхня вулиця, а ось і вони з дідусем. Несуть покупки,
їдять цукерки і всі троє усміхаються. Гарні вийшли
малюнки, що й казати!

— Гайда, дідусеві покажемо, — сказала Леся.

Та дідусь якраз і сам зайшов до кімнати.

— Чудова робота, — похвалив він. — Усе схоже,
тільки вулиця не наша.

— Чому не наша? — здивувалися діти.

— Бо папірців нема.

— Яких папірців?

— А тих, що ви по дорозі порозкидали, як цукерки
їли.

Діти презирнулися: жартує дідусь чи сердиться?

— Та вони ж малюнок зіпсують, — несміливо
проказав Дмитрик.

— А вулиці не зіпсують? — насунив брови
дідусь. — Чи, може, думаєте, що вони її прикрасять?
Насіяли сміття — тепер малюйте. Інакше намальована
вулиця буде неправжньою. Не наша буде ця вулиця.

Діти наче язики поковтали. Позиркуючи одне на
одного, вибралися з-за столу й побрели збирати
обгортки.

У підручнику М. Вашуленко, С. Дубовик Українська мова та читання 2 клас [7] під час вивчення теми «Близькі за значенням слова» учні ознайомлюються з такими фразеологічними одиницями: *повісити голову*, *ходити на голові*, *ламати голову*, *морочити голову*. Учням необхідно замінити вислови зі словом голова одним близьким за значенням словом.

5 Замініть вислови зі словом **голова** одним близьким за значенням словом.

погладити по голові
повісити голову
ходити на голові
голову ламати
морочити голову
хитати головою

До яких висловів ці малюнки?

Довідка

Розмірковувати, набридати, не вірити,
пожаліти, засумувати, бешкетувати.

Також під час вивчення теми «Навчаюся доречно вживати слова в мовленні» розглядаються такі фразеологізми: *грати першу скрипку* – бути найголовніший у будь-якій справі; *грати в мовчанку* – мовчати, ухилятися від розмов.

Хвилинка спілкування

— Як правильно говорити: **грати на вулиці** чи **гратися на вулиці**?
— Я думаю, що **гратися на вулиці**.
— А як сказати: **в комп'ютерні ігри грати** чи **гратися**?
Продовжте розмову.

Грати першу скрипку — бути найголовнішим у будь-якій справі.
Грати в мовчанку — мовчати, ухилятися від розмов.

42

Більше фразеологічних одиниць висвітлено в підручнику з української мови М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик для 3 класу [10] під час вивчення

теми «Близькі за значенням слова – синоніми». Учням ставиться таке завдання: Уявіть себе в ролі науковців. Поясніть і запишіть за допомогою відповідних синонімів значення висловів. У вправі наведені такі фразеологізми: *бити байдики*, *ламати голову*, *узяти себе в руки*, *обвести навколо пальця*. Також наведені два фразеологічні вирази з поясненням їх значення: *узяти ноги на плечі* – швидко побігти; *накивати п'ятами* – втекти.

8 Уявіть себе в ролі науковців. Поясніть і запишіть за допомогою відповідних синонімів значення висловів.

бити байдики
ламати голову
узяти себе в руки
обвести навколо пальця

Узяти ноги на плечі — швидко побігти.
Накивати п'ятами — втекти.

Ознайомлення з фразеологізмами лише під час опрацювання теми «Близькі за значенням слова» не є достатнім для того, щоб діти розуміли їх та активно використовували їх у своєму активному словнику. Також недоречним є порівнювати фразеологізми та синоніми, оскільки значення фразеологізму не завжди можна замінити одним словом.

Також під час вивчення теми «Слова – назви предметів(іменники)» подане завдання, у якому потрібно, на місці пропущених слів, вписати слова – назви тварин за малюнками:

Хитрий, як ...; похливий, як ...; вайлуватий, як ...; ледачий, як ...; мудрий, як ...; колючий, як ...; голодний, як

Слова для довідки: *лис, ведмідь, заєць, сова, кіт, їжак, вовк.*

- 6 Допиши слова — назви тварин за малюнками.
На які питання відповідають ці слова?

хитрий, як ?
полохливий, як ?
вайлуватий, як ?
ледачий, як ?
мудрий, як ?
колючий, як ?
голодний, як ?

Про кого так говорять?

- Розкажи про тваринку, яка тобі подобається.

У підручнику з читання О. Вашуленко 2 клас можна зустріти такі фразеологізми: *на сьомому небі від щастя; гнути спину; не вірити своїм очам; ні живий, ні мертвий; не вистачило духу; спадати на думку; кинути напризволяще; став як укопаний; замакітрилося в голові; кидатися на всі боки*[12].

У підручнику з читання О. Вашуленко 3 клас, подано такі фразеологізми: *мало каші з'їв; березова каша; ні з того ні з сього; легкий хліб; ані пари з вуст; світ за очі; спасти на думку; гнути спину; як вод змила*[13].

Робота з ними передбачає розкриття змісту, введення в речення, визначення ситуацій, у яких можливе використання фразеологічних одиниць.

Це далеко не всі фразеологізми, які можна зустріти на сторінках підручників початкової школи. Та можна зробити висновок, що без пояснень вчителя учню важко зрозуміти значення фразеологізму, оскільки до фразеологізмів у читанках не подано жодних пояснень. Також можна зауважити, що, найвірогідніше, учні не запам'ятають ці фразеологізми, оскільки вони не повторюються в наступних творах, тому, почувши їх лише один раз, діти не запам'ятають їх і не використовуватимуть їх у своєму активному словнику. Тому необхідним є використання завдань, читання текстів на закріплення значення фразеологізмів.

Аналіз програми та підручників засвідчив необхідність:

1) уточнення змісту роботи над фразеологізмами відповідно до вікових особливостей молодших школярів, їх психолінгвістичних особливостей, щодо розуміння переносного значення фразеологізмів і вміння доречно застосовувати їх у мовленні;

2) розробки методики збагачення мовлення дітей молодшого шкільного віку індивідуальними засобами фразеології, яка б сприяла системності, ефективності роботи з фразеологізмами, забезпечувала б сформованість розуміння і використання мовленнєвих навичок, розвиток особистості здобувача освіти, його шанування народних традицій, звичаїв, ідентичності українця.

Отже, вивчення фразеологічних одиниць в початкових класах відіграє вагомую роль у процесі формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів. Тому метою уроків української мови, які включають у себе роботу над фразеологізмами, мають на меті збагачення мовлення здобувачів освіти різноманітними формами і способами висловлення думки, підняти рівень розвитку зв'язного мовлення, додати до активного словника учнів засоби виразності.

З метою формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів у процесі вивчення фразеологічних одиниць важливим є систематичне вивчення фразеологізмів, починаючи їх вивчення з першого класу і продовжуючи у наступних. Цьому сприяють різноманітні вправи, які відповідають віковим та індивідуальним особливостям учнів. Щоб вивчення фразеологічних одиниць було ефективним, необхідно використовувати різноманітні форми роботи у поєднанні з мультимедійними та інтерактивними технологіями.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ У СИСТЕМІ ПОЧАТКОВОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

2.1 Організація і зміст експериментального дослідження

З метою збагачення мовлення молодших школярів фразеологізмами нами було проведене експериментальне дослідження. Полягає воно в тому, аби перевірити, чи знають здобувачі освіти фразеологізми, чи можуть розуміти та застосовувати їх у власному мовленні. Дослідження було проведено в 2, 3 та 4 класі приватної школи «BABY HOUSE CLUB».

У створенні експериментальної методики було враховано, що однією із найнерозробленіших проблем лінгводидактики в початковій школі є фразеологія через те, що в самій лексикології, власне, проблема «...фразеологічного значення – чи не найзаплутаніша у фразеологічній семантиці» [37, с. 58].

Мета збагачення мовлення школярів фразеологічними одиницями полягає у поповненні їх словникового запасу фразеологічною лексикою, яка несе в собі етнічну цінність, колорит та глибшу семантику, а також більш досконала за експресивно-стилістичним значенням висловлювань, ніж звична загальвживана лексика. Робота була спрямована на розуміння фразеологічних одиниць та їх доцільного використання в мовленні молодших школярів.

Завданнями зі збагачення мовлення молодших школярів фразеологічними одиницями були такі:

- розширення пасивного словника дітей молодшого шкільного віку: повторення відомих їм фразеологізмів та уточнення їхнього значення, а також вивчення нових фразеологічних одиниць. Це завдання має на меті досягти того, щоб школярі розуміли сенс фразеологізмів, який саме фрагмент дійсності він описує;

- розвиток у здобувачів освіти мовленнєвих навичок щодо доречного вживання фразеологізмів відповідно до різних ситуацій спілкування; а також точності, влучності, барвистості, лаконічності, виразності, дотепності їхнього мовлення;

- розвиток експресивності мовлення школярів, зокрема емоційності, оцінності, образності.

При створенні експериментального дослідження було враховано *принципи*, які пристосовані до специфіки збагачення мовлення дітей молодшого шкільного віку фразеологічними одиницями. Ці принципи спрямовані на:

- розвиток чуття фразеологічної мови;
- врахування семантики фразеологічних одиниць;
- розуміння школярами значення фразеологізмів;
- розвиток наявного у здобувачів освіти запасу фразеологізмів та розширення активного словника фразеологічними одиницями.

Важливо також було здійснювати вибір доречного методу для засвоєння фразеологізмів; забезпечувати активну та систематичну роботу зі здобувачами освіти над фразеологічними одиницями та використання їх у власному мовленні; практикувати доречне використання вчителем фразеологізмів у різних організаційних формах навчання і виховання школярів.

Під час проведення дослідження були використані такі *прийоми*:

1) прийоми збагачення пасивного словника молодших школярів фразеологізмами, тобто їх сприйняття та розуміння;

2) прийоми збагачення активного словника дітей фразеологізмами, які мають на меті вживання учнями фразеологічних одиниць у власному мовленні;

3) універсальні прийоми збагачення як пасивного, так і активного мовлення дітей молодшого шкільного віку фразеологізмами, їх розуміння та вживання в усному мовленні.

Задля збагачення мовлення дітей молодшого шкільного віку фразеологізмами ми використали різні організаційні *форми*. До них належать дидактичні ігри, спостереження, бесіди, екскурсії тощо. Фразеологізми добиралися таким чином, аби їхній зміст був тісно пов'язаний з організаційною формою роботи, з діяльністю молодших школярів і різними життєвими ситуаціями в соціумі.

Дослідження було проведене в три етапи:

I. Метою першого етапу було вивчення стану проблеми роботи над фразеологізмами як засобом увиразнення мовлення здобувачів початкової освіти; був здійснений аналіз наукових джерел із зазначеної теми та був складений науковий апарат дослідження.

II. Другий етап був спрямований на визначення потенціалу володіння молодших школярів фразеологічними одиницями; також були проаналізовані чинні підручники на наявність в них фразеологізмів та завдань, запропонованих для їх опрацювання; була розроблена система фразеологічних вправ та завдань із врахуванням фразеологічного мінімуму для молодших школярів.

III. Метою третього етапу було проведення експериментального дослідження відповідно до розробленої програми і методики дослідження та його аналіз, підбиття підсумків.

Для експериментального дослідження було дібрано завдання, відповідно до індивідуальних та вікових особливостей школярів. До уваги також було взято і використання інтерактивних технологій, що зробило проведення дослідження цікавим та пізнавальним для дітей.

Було проведено попереднє опитування у 2-4 класах, яке мало на меті з'ясувати, чи знають школярі фразеологізми, чи можуть навести приклади, а також чи можуть пояснити їх значення.

Перше питання опитування: «Чи знаєте ви, що таке фразеологізми? Наведіть приклади».

Далі школярам необхідно було пояснити значення таких фразеологізмів:

- Крутитися, як білка в колесі;
- Розвісити вуха;
- Як кіт наплакав.

Потім здобувачам освіти було запропоновано вислови, за якими потрібно було дізнатися, про що йдеться, та навести з цим словом приклади фразеологізмів:

- На нього кидають слова та гроші, коли їх не цінують; його радять шукати в полі; він хазяйнує в голові легковажної, несерйозної людини (вітер; кидати слова на вітер; кидати гроші на вітер; шукай вітра в полі; вітер в голові).

- Ним можна клювати, як дзьобом; його задирають, коли зазнаються; на ньому можна зарубати, як на пні (ніс; клювати носом; задирати носа; зарубати на носі).

- Крізь них пролітають, як крізь отвір; вони не квіти, а в'януть; їх розвішують, як білизну, особливо дуже довірливі люди (вуха; в одне вухо влетіло в інше вилетіло; вуха в'януть; розвісити вуха).

Провівши опитування, ми отримали такі результати:

1) Школярі не можуть пояснити, що означає слово фразеологізм.

2) На питання «що означає крутитися як білка в колесі?» учні відповідали так: «*Крутитися, як кулька*» (Семен Ч., 3 клас); «*Робити все дуже швидко*» (Дар'я Б., 3 клас); «*Гратися*» (Лев П., 3 клас); «*Крутитися довкола*» (Злата Б., 3 клас); «*Швидко крутитися*» (Микола Т., 4 клас); «*Швидко бігати*» (Евеліна З., 4 клас); «*Працювати багато*» (Софія Ш., 3 клас); «*Багато працювати*» (Іван С., 3 клас); «*Швидко бігати*» (Аліса Н., 4 клас); «*Бере колесо і крутить його*» (Вероніка Л., 2 клас); «*Бігати*» (Елизавета Т., 2 клас); «*Неслухняний*» (Тимофій Т., 2 клас); «*Крутитися довкола*» (Амалія М., 2 клас); «*Розважатися*» (Олександра К., 2 клас).

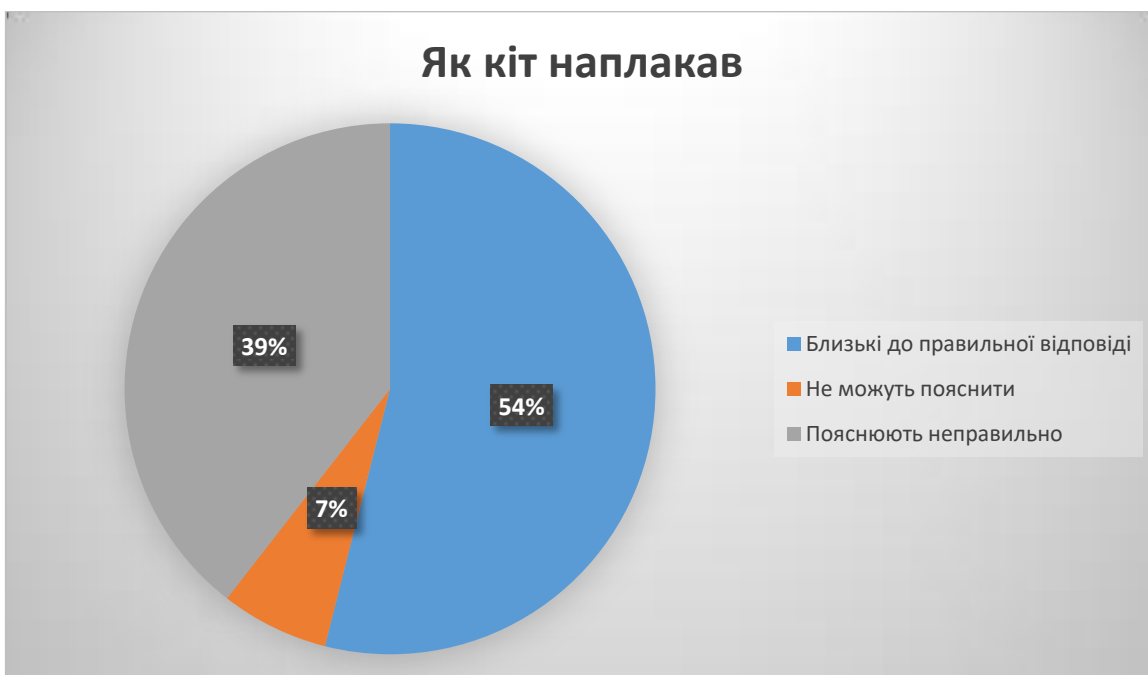
Крутитися, як білка в колесі

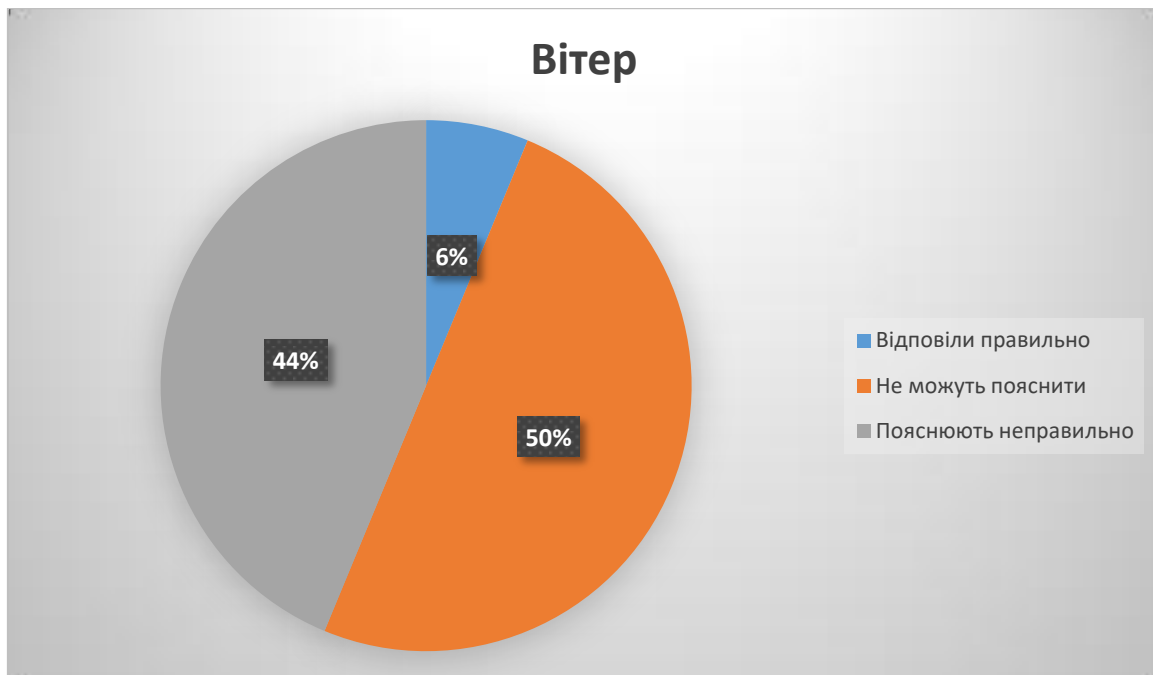
На питання «Що означає розвісити вуха?» школярі відповіли: «Підняти вуха» (Семен Ч., 3 клас); «Підслуховувати» (Дар'я Б., 3 клас); «Підслуховувати» (Лев П., 3 клас); «Підслуховувати, що говорять інші» (Злата Б., 3 клас); «Розчаруватися» (Микола Т., 4 клас); «Підслуховувати» (Евеліна З., 4 клас); «Підслуховувати» (Софія Ш., 3 клас); «Підслуховувати» (Іван С., 3 клас); «Підслуховувати» (Аліса Н., 4 клас); «Сумувати» (Єлизавета Т., 2 клас); «Лінуватись» (Тимофій Т., 2 клас); «Підслуховувати» (Амалія М., 2 клас); «Підслуховувати» (Діана К., 2 клас); «Одягнути сережки» (Олександра К., 2 клас).

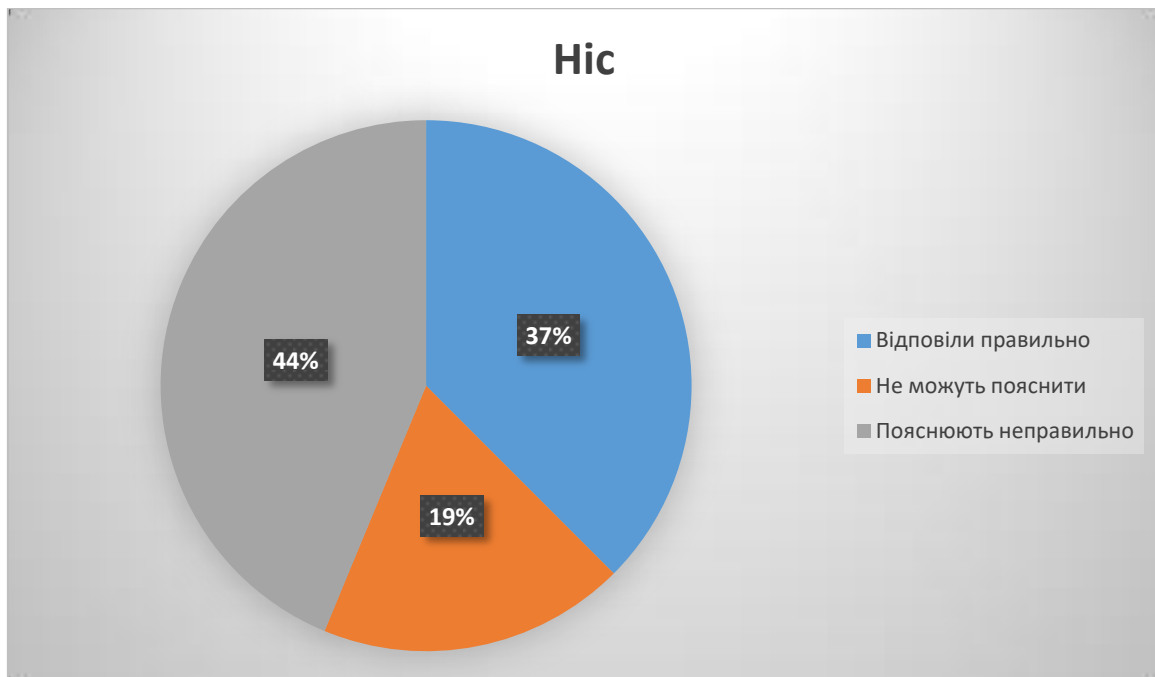
Фразеологізм «Як кіт наплакав» здобувачі початкової освіти трактували таким чином: «Засмутився» (Семен Ч., 3 клас); «Молоко розлити» (Дар'я Б., 3 клас); «Жадібність» (Лев П., 3 клас); «Нема чогось» (Злата Б., 3 клас); «Дуже мало» (Евеліна З., 4 клас); «Плаче кіт» (Софія Ш., 3 клас); «Щось наплатити» (Іван С., 3 клас); «Мало» (Аліса Н., 4 клас); «У когось є, а у тебе нема» (Вероніка Л., 2 клас); «Мало чогось» (Єлизавета Т., 2 клас); «Багато» (Тимофій Т., 2 клас); «Мало» (Амалія М., 2 клас); «Мало» (Діана К., 2 клас); «Немає» (Олександра К., 2 клас).

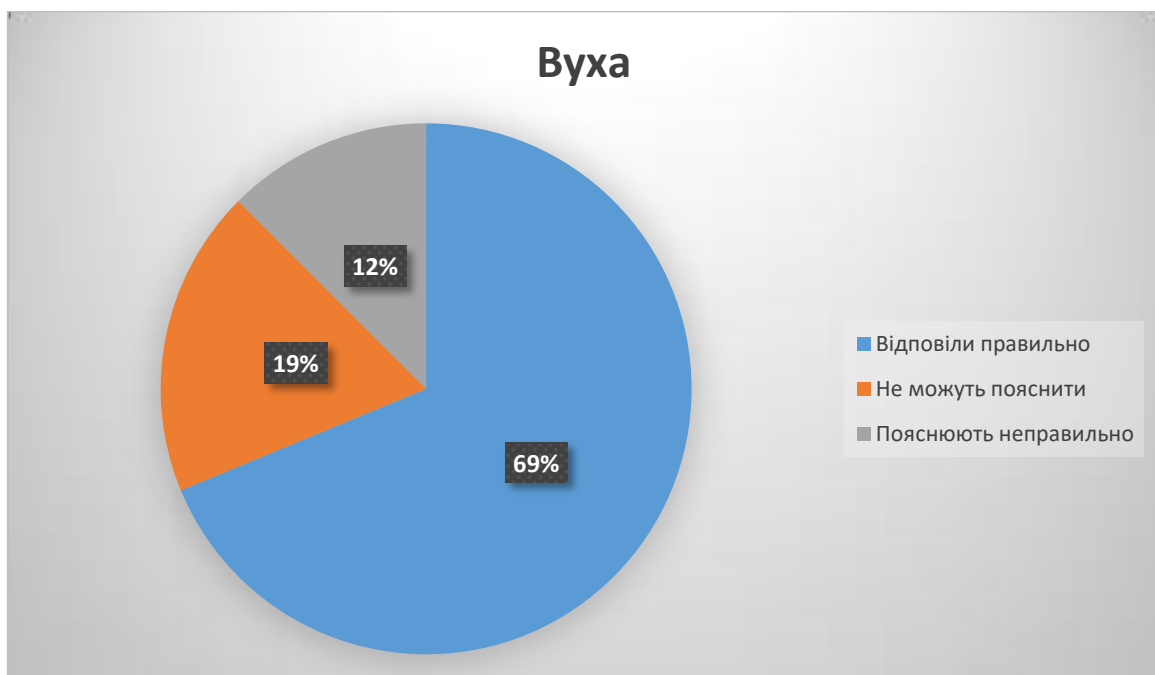
Про що йдеться, наведи приклад фразеологізмів: На нього кидають слова та гроші, коли їх не цінують; його радять шукати в полі; він хазяйнує в голові легковажної, несерйозної людини (Вітер, кидати слова, гроші на вітер, шукай вітра в полі, вітер в голові). Діти відповіли: «Шукай зайця в полі» (Семен Ч., 3 клас); «Паляниця» (Лев П., 3 клас); «Наказ» (Іван С., 3 клас); «Квіти» (Вероніка Л., 2 клас); «Вітер» (Єлизавета Т., 2 клас); «Щось некорисне» (Тимофій Т., 2 клас); «Дрова» (Амалія М., 2 клас); «Підлога» (Олександра К., 2 клас).

Ним можна клювати, як дзьобом; його задирають, коли зазнаються; на ньому можна зарубати, як на пні (ніс; клювати носом; задирати носа; зарубати на носі). Відповіді школярів: «Скакалка» (Семен Ч., 3 клас); «Ніс» (Дар'я Б., 3 клас); «Дім» (Злата Б., 3 клас); «Ніс» (Микола Т., 4 клас); «Голова» (Евеліна З., 4 клас); «Ніс» (Софія Ш., 3 клас); «Язик» (Аліса Н., 4 клас); «Носик» (Вероніка Л., 2 клас); «Ніс» (Єлизавета Т., 2 клас); «Носик» (Тимофій Т.); «Дерево» (Амалія М., 2 клас); «Дерева» (Діана К., 2 клас); «Гроші» (Олександра К., 2 клас).

Крізь них пролітають, як крізь отвір; вони не квіти, а в'януть; їх розвішують, як білизну, особливо дуже довірливі люди (вуха; в одне вухо влетіло в інше вилетіло; вуха в'януть; розвісити вуха).
 Відповіді молодших школярів: «Вуха» (Семен Ч., 3 клас); «Вушка» (Дар'я Б., 3 клас); «Вуха» (Лев П., 3 клас); «Вуха» (Злата Б., 3 клас); «Вуха» (Микола Т., 4 клас); «Вухо» (Евеліна З., 4 клас); «Уха» (Софія Ш., 3 клас); «Вуха» (Іван С., 3 клас); «Вуха» (Віра Д., 3 клас); «Носик і ротик» (Вероніка Л., 2 клас); «Вухі» (Тимофій Т., 2 клас); «Вуха» (Діана К., 2 клас); «Очі» (Олександра К., 2 клас).

Після цього опитування ми дійшли висновку, що школярі не можуть самостійно навести приклади фразеологічних одиниць. Також у здобувачів початкової освіти виникають труднощі з поясненням значення фразеологізмів. Вчителі рідко проводять додаткову роботу щодо вивчення фразеологічних одиниць. На нашу думку, поодинокі уроки з даної теми не будуть результативними, оскільки робота над фразеологізмами має бути систематичною для того, щоб школярі навчилися не лише розуміти значення фразеологізмів, а й вміли доречно використовувати їх у власному мовленні.

Тому для роботи над фразеологізмами в початкових класах ми розробили систему вправ, на яких і базувалось дослідження проведене в 2-4 класах приватної школи «BABY HOUSE CLUB».

Дослідження складалося з трьох завдань:

Замість крапок дописати необхідне число у фразеологізмах та з'єднати їх із зображенням.

Замість крапок вставити назви тварин.

Назвати, який фразеологізм зображений на кожному малюнку та пояснити його значення.

Перше завдання дослідження полягало в актуалізації знань про раніше вивчені фразеологічні одиниці та вміння відновити пропуски в них. Тому в першому завданні учням запропоновано поєднати речення із зображенням та замість крапок назвати потрібне число, щоб утворився повноцінний фразеологізм. Посилання на інтерактивне завдання подане в списку використаних джерел[37].

У завданні подані такі речення:

Знаю, як свої ... пальців.

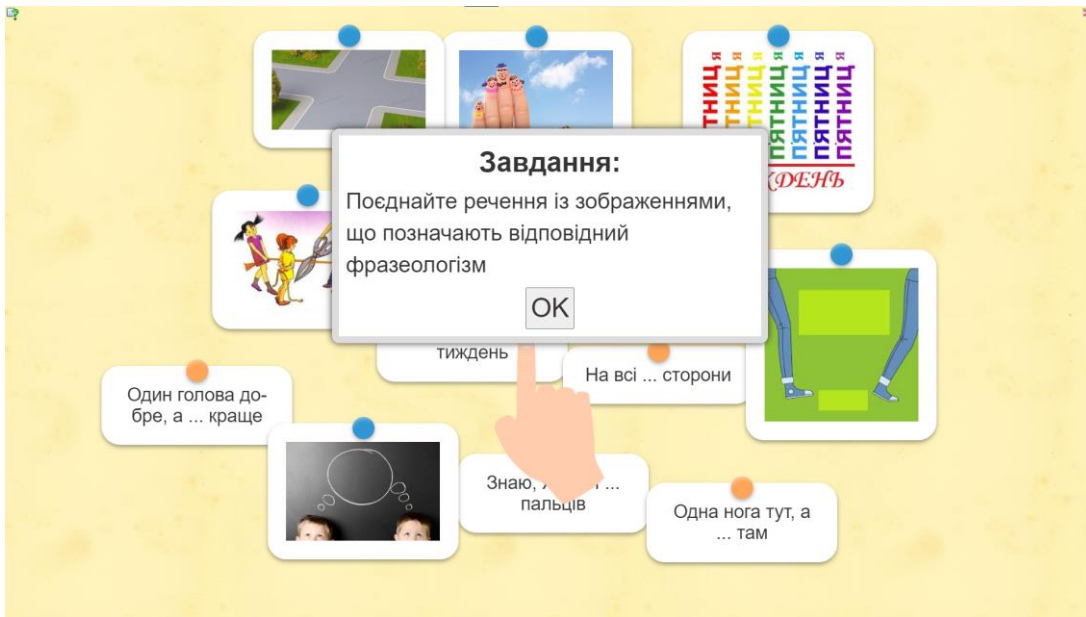
... п'ятниць на тиждень.

Сім раз відмір — ... раз відріж

На всі ... сторони.

Один розум добре, а ... краще.

Одна нога тут, ... — там.

З цим завданням з легкістю впоралися всі учні, оскільки зображення містять у собі правильну відповідь. Такий форма роботи над фразеологізмами дуже сподобалась молодшим школярам.

У другому завданні учні повинні були доповнити фразеологізм, замість крапок вставити назви тварин. У завданні були подані такі фразеологізми:

Злий як _____ (собака).

Упертий як _____ (віслук, баран).

Хитрий як _____ (лисиця).

Полохливий як _____ (заєць).

Колючий як _____ (іжак).

Надутий як _____ (сич, індик).

В усіх учнів виникали певні труднощі з цим завданням. В учнів 4 класу виникали труднощі зі сталим виразом *злий як собака*, двоє з чотирьох учнів замість слова *собака* вказали слово *вовк*.

Учні 3 класу також припустилися помилок: у трьох учнів також виникли труднощі з цим фразеологізмом (замість слова *собака* слово *ведмідь*). Троє учнів з замість слова *собака* викридали слово *бик*, також були вжиті слова *носоріг*, *тигр*, *пантера*, *рись*. Помилки також виникли і в фразеологізмі *надутий як сич/індик*. Учні вживали такі слова: *хом'як*, *морська свинка*, *риба колючка*, *бегемот*.

Кожен другокласник допустився по 1 помилці в цьому завданні, а саме в фразеологізмах *злий як собака* (було вжито слово *вовк*) та *надутий як сич* (учні вжили слово *сова*).

Отже в цьому завданні в учнів виникли труднощі з двома фразеологізмами: *злий як собака* та *надутий як сич (індик)*. З іншими фразеологізмами учні дуже легко впоралися.

В третьому завданні учням необхідно було попрацювати з ілюстраціями та подумати, який фразеологізм зашифрований у цьому малюнку. При опрацюванні такого завдання включається логічне мислення школярів. У завданні були подані такі ілюстрації:

У всіх учнів 2-4 класу виникли певні труднощі. Кожен з учнів правильно розшифрував перший (*біла ворона*) та другий фразеологізм (*крутитися, як білка в колесі*), а от третій (*вовк в овечій шкурі*) та четвертий фразеологізм (*жабі по коліна*) викликали в учнів певні труднощі. Більшість учнів розшифрували другий фразеологізм (*крутитися, як білка в колесі*) трошки інакше, а саме «бігати, як білка в колесі». Плутанина виникла і з роботою над четвертим фразеологізмом (*жабі по коліна*), який учні визначили, як фразеологізм *гуляти під дощем*. Труднощі також виникали і з поясненням значень цих фразеологізмів. Та все ж 14 з 19 учнів плідно попрацювали та повністю впоралися з цим завданням.

Отже, виходячи з результатів дослідження, можна зробити висновок, що знання фразеологізмів учнями молодших класів мають бути кращими. Оскільки на уроках в початковій школі не виокремлюється тема для вивчення фразеологізмів, то вчитель має самостійно добирати завдання, що впливають на вдосконалення фразеологічної компетентності здобувачів освіти та проводити систематичну роботу для збагачення словника фразеологічними одиницями.

2.2 Типологія вправ і завдань для роботи з фразеологізмами у процесі навчання української мови та їх упровадження

Формування комунікативної компетентності неможливе без використання засобів виразності. До таких засобів належать і фразеологізми. Вони надають мовленню емоційності, виразності та динамічності. Неможливо уявити наше мовлення без фразеологізмів, бо вони не лише засіб виразності, а й скарбниця мудрості та знань наших предків, засіб впливу на свідомість та почуття кожного покоління.

Задля ефективного засвоєння фразеологічних одиниць, педагог має використовувати вправи і завдання на вивчення сталих виразів, поєднуючи їх з різними темами уроків.

Учитель має дібрати фразеологізми, які б відповідали віку дитини і були для неї зрозумілими та цікавими. Для цього вчителю необхідно добирати різноманітні завдання, які б спонукали учнів до вивчення фразеологізмів та їх використання в своєму активному словниковому запасі.

У підручниках для початкових класів можна знайти невеликий перелік вправ для вивчення фразеологічного матеріалу. Зазвичай ці вправи спрямовані на усвідомлення семантики фразеологічних одиниць, в той час як вправи для їх повноцінного вивчення не передбачені програмою. Однією з основних проблем формування фразеологічної компетентності є порушення принципу систематичності навчання. Тому вчитель має на меті систематично повторювати з учнями вже вивчені фразеологізми та поступово поповнювати знання новими фразеологічними одиницями.

Комплексне використання вправ може виконувати такі *функції*:

- 1) Комунікативна функція (мовленнєва діяльність відповідно до ситуації мовлення);
- 2) Мотиваційна функція (інтерес до засвоєння фразеологічних одиниць та використання їх у власному мовленні);
- 3) Пізнавальна функція (засвоєння нових знань про фразеологічні одиниці як культурну спадщину українського народу);

4) Формувальна функція (використання у мовленні фразеологізмів, які характеризують манеру та етикет мовленнєвої поведінки);

5) Розвивальна функція (забезпечення розвитку вмінь доречно та своєчасно вживати фразеологічні одиниці);

6) Організаційна функція (включення у різні ситуації спілкування);

7) Виховна функція (виховання особистості здатної до комунікації).

Дуже важливим є використання на уроках української мови традиційних і пошук нових форм, методів і прийомів в умовах НУШ. Ці вправи можна подавати на мультимедійній дошці. Наприклад, учні можуть підходити до дошки та співвідносити синонімічні або антонімічні фразеологізми, віднести фразеологізм до певного малюнку.

Також можна використати цікаві інтерактивні завдання. Наприклад, можна розбити кожен фразеологізм на дві частини та розподілити їх між учнями. Для того, щоб утворити фразеологізм здобувачі освіти повинні співпрацювати між собою. Також можна малюнок з фразеологізмом розділити на частинки, а учні мають зібрати пазл та визначити, що це за фразеологізм.

Для роботи з учнями молодших класів, з метою засвоєння ними фразеологічних одиниць, можна виділити традиційні види вправ, які доцільно інтерпритувати та використати як інтерактивні завдання [8].

У своєму дослідженні ми практикували різні групи вправ. Зауважимо, що роботу з фразеологізмами проводили під час вивчення різних тем з української мови, зокрема: «Слово. Значення слова», «Частини мови», «Речення». Такий підхід давав можливість систематично працювати над сталими виразами, забезпечувати засвоєння учнями сфери вжитку найпоширеніших фразеологізмів в усному і писемному мовленні.

1) Пошук фразеологічних одиниць в контексті (в реченнях та текстах) та пояснення їх значення.

Вправа 1. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені вирази та спробуйте їх пояснити. Складіть речення за поданими

ілюстраціями. Такі завдання впливають на розуміння фразеологізмів за контекстом.

Цього року вишень у саду вродило як кіт наплакав.

Сьогодні в мене так багато справ, аж голова іде обертом.

Іван так швидко зник, як крізь землю провалився.

«Досить мене водити за носа! Я вже давно знаю правду!» - вигукнула Наталочка.

Вправа 2. Прочитайте подані словосполучення. У ліву колонку випишіть звичайні словосполучення, а в праву – стійкі словосполучення. Такі завдання можна опрацьовувати під час вивчення прямого та переносного значення слів.

1) *Серце спить. Дитина спить;* 2) *Посуд бити. Байдики бити;* 3) *Піймати метелика. Піймати облизня;* 4) *Надути губи. Надути повітряну кульку.*

Вправа 3. Прочитайте речення. Знайдіть в них сталі вирази, з якими ви ознайомлювалися раніше та поясніть їх значення.

Моя матуся встала ні світ, ні зоря, щоб першою привітати мене з днем народження.

Миколка дуже засмутився, що не переміг у змаганнях, він сидів на схи́дцях і ані пари з вуст.

Моя сестричка дуже часто любить кидати гроші на вітер.

Такі речення впливають не тільки на розуміння та засвоєння фразеологізмів, а і мають вплив на виховання різних рис характеру, за допомогою аналізу таких речень. Наприклад, перше речення виховує у дітей ставлення до мами, повагу до чужої праці; друге – показує, що у житті кожного бувають невдачі, але треба вміти долати їх; за останнім реченням можна формувати в учнів фінансову грамотність.

Вправа 4. Прочитайте текст. Знайдіть в ньому усталені вирази. Вправа сприяє вмінню виокремлювати фразеологічні одиниці з тексту та пояснювати.

ПРО ГОЛОВУ І ХВІСТ

Зустрілися у саду песик Гавчик та киця Мурка. Мурка відразу скочила на дерево, щоб дивитися на Гавчика зверху вниз.

- *Добрий день! – весело завертів хвостом Гавчик.*
- *Добрий день... – якось неохоче відповіла Мурка.*
- *Чому ти така сумна? Ідеши, опустила голову.*
- *Та ось у мене й голова тріщить, і хазяйка несмачного молока поставила.*

Так важко на душі: і їжа до рота не йде. Телевізор обрид, шерсть стала вилазити, на прогулянку вже й ноги не несуть...

- *І ти сумуєш? Ну нічого, не вішай носа, – відповів песик. – Ось я – живу де доведеться, сплю день у день у підвалах, листя мені за подушку. Але духом я не занепадаю! Учора знайшов смачну кістку. З друзями однокіст ... однокашниками граємось, ганяємо, що потім ніг під собою не відчуваємо. Узагалі друзі – водою не розлити. Зараз готуємось до зими, бо важко буде, коли вона настане. Але то нічого, як кажуть мої побратими, – тримай хвоста бубликом!*

Вправа 5. Прослухайте вірш Г. Бойка. Про які події в ньому йдеться? Які слова неправильно зрозумів маленький хлопчик? Що означає вислів «розбити глека»?

*Через того самоката
Посварилися ми з братом.
Брат мовчав, і я мовчав,
А дідусь обох повчав:
— Що це ви розбили глека?
Так до бійки недалеко!
Братик, плачучи сказав:
— Глека я не розбивав!*

Виконання таких вправ сприяє запам'ятовуванню учнями фразеологізмів, їхніх особливостей, визначенню доцільності вживання фразеологізмів у різних

ситуаціях. Також такі вправи впливають на формування комунікативної компетентності, оскільки учні вчаться використовувати фразеологізми у власному мовленні. За віршем можемо вчити, що не варто сваритися, треба шукати інший вихід із ситуації, вирішувати проблему, обговорювати її, а не замовчувати і прислухатися до думки та бажань інших, при цьому не забуваючи і про власне.

2) Добір синонімів до фразеологізмів (з довідки або самостійно).

Вправа 1. Замініть словами з довідки подані стійкі словосполучення. Доречно використати під час вивчення синонімів.

Повзти як черепаха

як кіт наплакав;

робити з мухи слона;

кури не клюють;

накивати п'ятами;

ще й треті півні не співали.

Слова для довідок: *мало, перебільшувати, тікаки, рано, багато, повільно.*

Вправа 2. Зі слів для довідок доберіть слова, що близькі за значенням до поданих словосполучень.

Хоч очі виколи; як сніг на голову; точити лясси; байдики бити; водити за носа; вставляти палиці в колеса.

Слова для довідки: *говорити, дурити, темно, перешкоджати, несподівано.*

Вправа 3. Доберіть до кожного слова схожий за значенням фразеологізм з правої колонки.

Стомитись

очі колоти

Втекти

не чути ні рук, ні ніг

Дорікати	надути губи
Червоніти	робити з мухи слона
Ледарювати	тримати язик за зубами
Викривати	дрижаків упіймати

Вправа 4. Вчитель називає фразеологізм, а учні мають пригадати фразеологізми з таким же значенням (синонімічні).

Мудра голова

(світла голова; ясна голова: швидкий на розум; ходяча енциклопедія)

Горобців лічити

(коровам хвосту крутити, тави ловити, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, бити байдики)

Щоб рибку з'їсти, треба в воду лізти

(не побігаєш, не пообідаєш; треба нахилитися, щоб з криниці води напиться; як робиш, так і матимеш; як дбаєш, так і маєш; хто рано підводиться, за тим і діло водиться; ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки; праця годує, а лень марнує)

Тримати язика за зубами

(проковтнути язика, як води у рот набрати)

Вправи впливають на розвиток уміння правильно зрозуміти та пояснити фразеологізм, замінити його синонімом. Сприяють розвитку творчого мислення.

3) Вправи на групування синонімічних фразеологізмів

Вправа 1. Розподіліть слова та словосполучення на 3 групи.

Молоти дурниці, втекти, двічі ступнути, близько, ноги на плечі, говорити, під носом, накивати п'ятами, рукою дістати, під рукою, давати волю язика.

Такі завдання можна використовувати під час вивчення слів синонімів. Вчитель може пояснити, що синонімічними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, як ми це бачимо в поданому завданні.

Вправа 2. Розподіліть подані словосполучення на 3 групи залежно від їх значення.

1) тісно; 2) худий; 3) мовчати.

Ніде голці(яблуку) впасти; ні мур-мур; ніде курці ступнути; як оселедців у бочці; прикусити язика; ані пройти, ані проїхати; хилиться від вітру; тримати язик за зубами.

Вправи спрямовані на вміння доцільно добирати синонімічні фразеологізми та поповнення словникового запасу фразеологічними одиницями. Також такі вправи спрямовані на формування мовленнєвої діяльності школярів та соціальних компетентностей, які включають в себе логічне мислення здобувачів освіти, їх ставлення до життя і вміння висловлювати власну думку відповідно до цього.

Вправи на добір фразеологізмів з протилежним значенням.

Вправа 1. До кожного фразеологізму з лівої колонки доберіть протилежний за значенням фразеологізм з правої колонки.

<i>Легкий на руку –</i>	<i>кидає в холод.</i>
<i>Кидає в жар –</i>	<i>жити чужим розумом.</i>
<i>Жити своїм розумом –</i>	<i>важкий на руку.</i>
<i>Вести перед –</i>	<i>пасти задніх.</i>

Вправа 2. Із поданого фразеологізма спробуйте утворити фразеологізм протилежний за значенням (антонімічний).

Забувати все на світі –

Іти з миром –

З легким серцем –

Повернутися обличчям –

Відповіді: пам'ятати все на світі, іти з війною, з важким серцем, повернутися спиною.

Завдяки таким вправам, учні навчаються добирати антонімічні фразеологізми. Це доцільно використати під час вивчення антонімів. Сприяють розширенню знань про народні надбання в галузі фразеологізмів, а отже є підґрунтям розвитку соціокультурної компетентності.

4) Вправи на добір фразеологізмів з певним стрижневим словом.

Вправа 1. Назвіть якомога більше фразеологізмів з використанням слова «ГОЛОВА».

Як сніг на голову; світла голова; з ніг на голову; ходити на голові; голова варить; вилетіло з голови; ламати голову; тримати в голова.

Такі вправи сприяють розвитку логічного мислення школярів, активізують їхню пам'ять.

Вправа 2. Пригадайте фразеологічні сполучення, в яких зустрічаються назви тварин.

Про вовка промовка; як кіт наплакав; робити з мухи слона; ведмежа послуга; жити як кіт із собакою; прокидатися з півнями; працювати як віл; кури не клюють; крокодилячі сльози; надувся як сич; як корова язиком злизала; вовк в овечій шкурі.

Вправа може бути використана на інтегрованому уроці української мови та «Я досліджую світ» під час вивчення теми про диких та свійських тварин.

Вправа 3. Потрібно за визначений час пригадати фразеологізми, пов'язані з частинами тіла: рука, нога, ніс, язик, зуб.

Зарубати на носі, водити за ніс; тримати язик за зубами; дуги губи; взяти ноги в руки; одна нога тут, інша – там; рука руку мис; повісити носа; розвісити вуха; майстер на всі руки; зуб на зуб не потрапляє; легка рука; прикусити язика; носом клювати.

Виконання таких вправ сприяє запам'ятовуванню учнями фразеологізмів, які пов'язані з тим чи іншим словом, визначенню доцільності вживання фразеологізмів у різних ситуаціях.

5) Заміна виділених в тексті слів і словосполучень фразеологізмами із матеріалу для довідок або введення фразеологізмів замість крапок у речення.

Вправа 1. Замініть виділені слова сталими висловами з довідки.

*Сьогодні ми з друзями прокинулися **рано**.*

*На відміну від інших сіл, в нашому селі випало **мало** снігу.*

*Ці дві сестрички **дуже схожі між собою**.*

Довідка: як кіт наплакав; як дві краплі води; ні світ, ні зоря.

Такі вправи сприяють розвитку вміння урізноманітнювати мовлення, відчувати ситуацію та доцільно використовувати фразеологічні одиниці.

Вправа 2. Замість крапок вставте назви тварин.

Злий як... Упертий як... Хитрий як... Полохливий як... Колючий як...

Надутий як...

Відповіді: собака, осел, лисиця, заєць, їжак, сич.

Вправа 3. Замість крапок уставте словосполучення із довідки.

«Не хвилюйся, Дмитрику, ...» - заспокоювали вчителька хлопчика, який хвилювався перед контрольною роботою.

Він колекціонує марки, тому в нього тих марок....

Хлопчик важко дихав, бо біг..., щоб розповісти сестрі новину.

Уже давно потрібно було зробити цю справу, та все якось...

Слова для довідок: руки не доходили, хоч греблю гати, візьми себе в руки, з усіх ніг.

Вправи сприяють запам'ятовуванню значення фразеологізмів та розвитку вміння вводити їх у контекст.

б) Вправи на доповнення фразеологізма.

Вправа 1. Замість крапок вставте число, яке необхідно.

Знаю, як свої... пальців

... п'ятниць на тиждень

За... земель

Сім раз відмір —... раз відріж

Один з сошкою, а... з ложкою

... без палички

На всі... сторони

Зігнувся в... погібелі

Краще... раз побачити, чим... раз почути

Сльози в... ручаї

Один розум добре, а... краще

Не зв'яже... слів

Одна нога тут,... — там

Кований на всі... ноги

Відповіді: 1) п'ять, 2) сім, 3) тридев'ять, 4) один, 5) семеро, 6) нуль, 7) чотири, 8) три, 9) один — сто, 10) три, 11) два, 12) двох, 13) друга, 14) чотири.

Такі вправи будуть доречними під час вивчення числівника. Діти не лише запам'ятовуватимуть фразеологічні одиниці, а й тренуватимуться у правильному написанні числівників.

Вправа 2. Продовжіть фразеологізми.

Надути... Пекти... Бити... Накивати... Вилетіло... Взятись... Згущувати... Заварити...

Відповіді: губи, раків, байдики, п'ятами, з голови, за розум, фарби, кашу.

Цю вправу можна використати під час засвоєння дієслів.

7) **Загадки з фразеологізмами.**

Вправа 1. Відгадайте, про що йде мова.

На нього кидають слова і гроші, коли їх не цінують; його радять шукати у полі, коли хтось безслідно зник; він є в голові легковажної, несерйозної людини.

Через них пролітають, як через отвір; вони не квіти, а в'януть; їх розвішують, як білизну, особливо дуже довірливі.

Ним можна клювати, як дзьобом; його задирають, коли зазнаються; його можна всунути будь-куди.

Він може довести до Києва і далі; його можна нагострити, як ніж; схожий він на лопату, особливо у балакучих.

Він коневі не товариш і дружній череді не страшний; скільки його не годуй, він усе у ліс дивиться; інколи він буває в овечій шкурі; як його бояться, то в ліс краще не ходити.

Ними можна косити і відкривати комусь щось; їм можна не вірити і навіть колоти їх; коли у них дивитися, то можна втрачати себе; коли їх вирячити, то можна щось у когось побачити.

Відповіді: вітер, вуха, ніс, язик, вовк, очі.

Вправа 2. Відгадайте фразеологізм за ілюстрацією. Всі ілюстрації подані в додатку 1.

Вправи впливають на розвиток логічного мислення та пам'яті.

Учням пропонували ознайомитися з фразеологізмами, розглянувши малюнки:

Усвідомленню значення фразеологізмів сприяли завдання:

- Як ви розумієте зображення на цьому малюнку?
- Хіба ж може таке статися в реальному житті?
- А що ж означає вислів «розвісити вуха»?

- Про яку людину ми можемо сказати, що вона ловить гав?
- Чи справді вона ловить гав?

Пекти раків.

- Поясніть значення фразеологізма.
- Коли ми можемо використати цей фразеологізм, у якій ситуації?
- Попрацюйте в парах. Складіть діалог використовуючи фразеологізми.

Водити за носа.

- Чи «водили за носа» вас? Які це викликало у вас почуття?
- Як ви можете описати людину, яка «водить за носа», а як людину ту, яку «водять за носа»?

8) Вправи на складання речень із фразеологізмами.

Вправа 1. Складіть речення з поданими фразеологізмами.

Розвісити вуха, накивати п'ятами, гнути спину, вести теревені.

Вправа 2. З кожним фразеологізмом складіть по 2 речення, в одному з них поясніть пряме значення виразу, у другому — переносне.

Як кіт наплакав, наступати на п'яти, мало каші з'їв, ведмідь на вухо наступив.

Такі вправи сприяють розвитку культури мовлення і спілкування в учнів.

Для кращого розуміння фразеологізму школярами можна використати мікротексти, які є його поясненням. Такі тексти можна використовувати не лише на уроці української мови, а й опрацьовувати їх на уроках читання. Доцільно запропонувати кожному учню текст, з яким він має ознайомитися, а потім поділитися зі своїми однокласниками, прочитаною інформацією про фразеологізми (Додаток Б).

КОГО «ВОДЯТЬ ЗА НОСА»?

Вираз «водити за носа» означає обманювати, давати обіцянки, а потім їх не виконувати.

У Середній Азії дорогами ходять верблюди. І водять їх люди – і дорослі, і діти. Тварина йде слухняно, бо її тягнуть за мотузку, прив'язану до кільця, що просмикнуто в ніздрі. Спробуй не підкорися! І не хочеш, а підеш слідом, якщо тебе ведуть за ніс. Це не дуже приємно.

Наприклад, ти віриш сусіду, який каже, що завтра він дасть тобі пограти зі своєю новою іграшкою. Завтра настає, а сусід відмовляється дати тобі іграшку. Знай, він водить тебе за ніс.

Виконання вправ забезпечує формування в учнів комунікативної, соціальної та культурної компетентностей, оскільки діти знайомляться глибше з усною народною творчістю, опановують правила поведінки та вчаться використовувати фразеологічні одиниці у власному мовленні.

Щоб досягти успіху у вивченні фразеологізмів молодшими школярами, необхідно систематично використовувати такі вправи. Також важливою умовою є зацікавлення учнів завданнями, спонукає їх до подальшого вживання фразеологізмів у власному мовленні.

Особливо ефективною для результативного вивчення фразеологізмів здобувачами освіти є використання ігрової технології та інтерактивного навчання. Оскільки ці технології є відносно новими, то вони є дуже цікавими для дітей та ефективними у засвоєнні матеріалу.

Всі ці вправи, в умовах НУШ, можна подавати на мультимедійній дошці. Наприклад, учні можуть підходити до дошки та співвідносити синонімічні або антонімічні фразеологізми, віднести фразеологізм до певного малюнку. З власного досвіду можу сказати, що дітям це дуже подобається, вони з задоволенням виконують такі завдання.

Також можна використати цікаві інтерактивні завдання. Наприклад, можна розбити кожен фразеологізм на дві частини та розподілити їх між учнями. Для того, щоб утворити фразеологізм здобувачі освіти повинні співпрацювати між собою та об'єднатись в пари, відповідно до утворених фразеологізмів.

Знати, як свої ...

п'ять пальців.

Як дві ...

краплі води.

Як кіт ...

наплакав.

Водити...

за носа.

Така вправа може бути підготовчою до самого уроку, мотиваційним етапом. Ці завдання є ефективними під час закріплення вже вивчених фразеологізмів.

Також можна малюнок із фразеологізмом розділити на частинки, а учні мають зібрати пазл та визначити, що це за фразеологізм.

Вправи необхідно використовувати систематично для ефективного запам'ятовування фразеологізмів, визначення їх призначення, створення ситуацій ситуацій для використання сталих висловів у мовленні. Молодші школярі мають зрозуміти, що стійкі словосполучення прикрашають мовлення, роблять його стилістично забарвленим.

Дослідження засвідчило, що фразеологізми потрібно використовувати не лише на уроках під час їх вивчення, а й пропонувати школярам уживати їх у різних ситуаціях мовлення, дотримуючись норм культури мовлення і спілкування.

2.3 Аналіз результатів дослідження

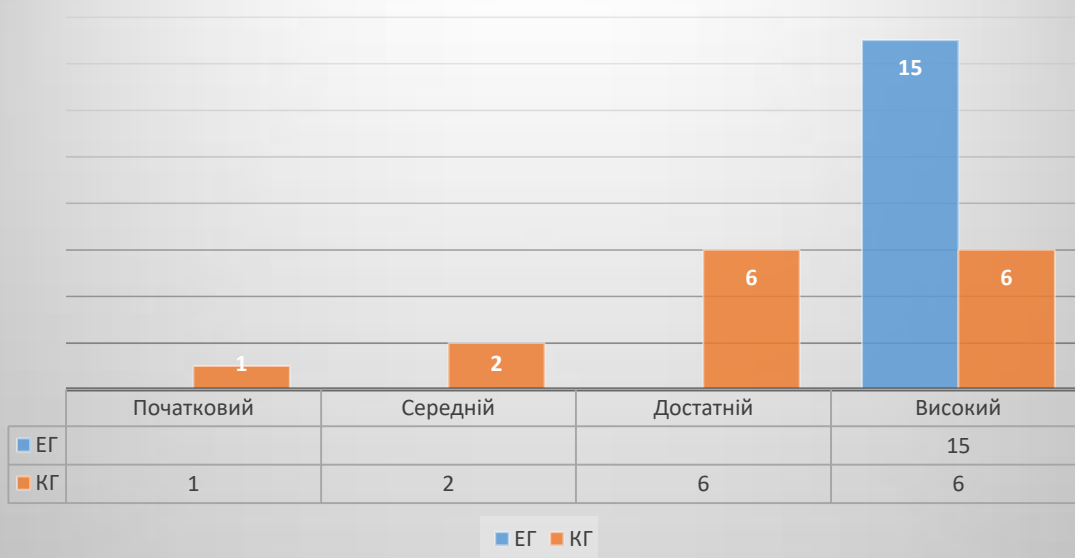
Для того, щоб визначити ефективність запропонованої нами методики засвоєння фразеологічних одиниць школярами молодших класів на уроках української мови та читання, виявити кількісні та якісні зміни у процесах, які були досліджені нами, був проведений контрольний експеримент, що охоплював діагностику за констатувальним етапом експерименту, в якому були використані такі ж методи. Було здійснено порівняння результатів констатувального та формувального етапів у контрольній та експериментальній групах.

Метою контрольного етапу дослідження було перевірити ефективність методики роботи над фразеологізмами як засобом увиразнення мовлення здобувачів початкової освіти шляхом застосування різноманітних вправ.

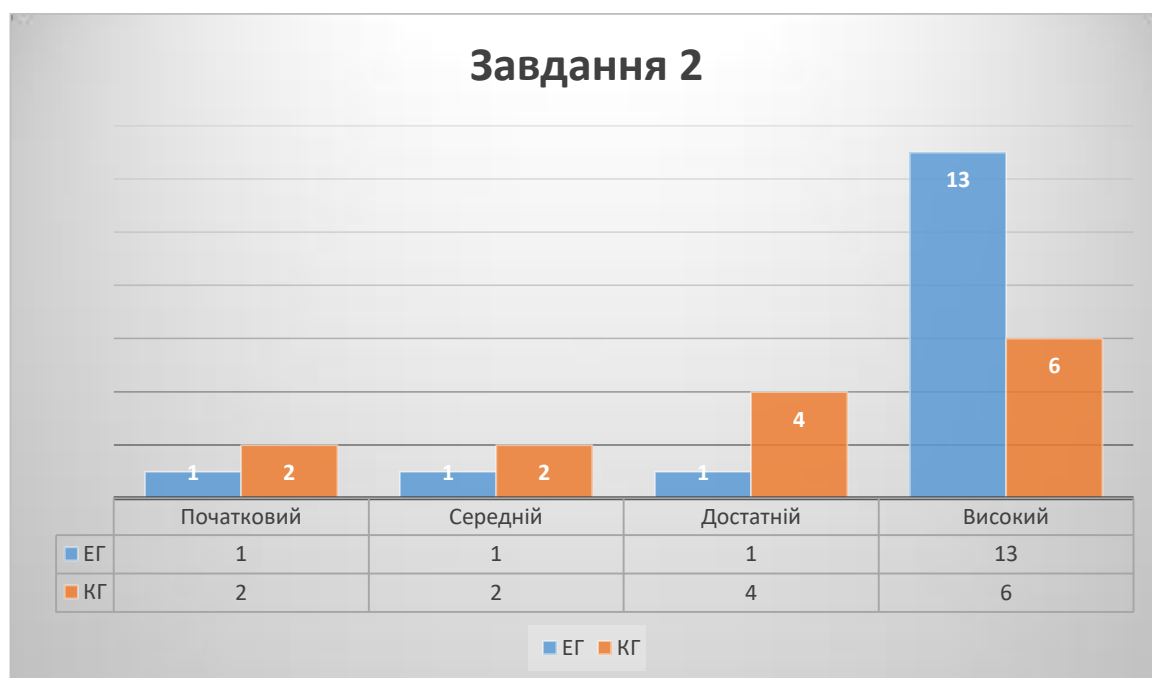
Учням експериментальної і контрольної групи були дані завдання, які учасники експериментальної групи виконували на початковому етапі дослідження: замість крапок дописати необхідне число у фразеологізмах та з'єднати їх із зображенням; замість крапок вставити назви тварин; назвати, який фразеологізм зображений на кожному малюнку та пояснити його значення.

Учасники експериментальної групи показали високі результати, а от контрольна група допустила більшу кількість помилок. Результати подані в діаграмах.

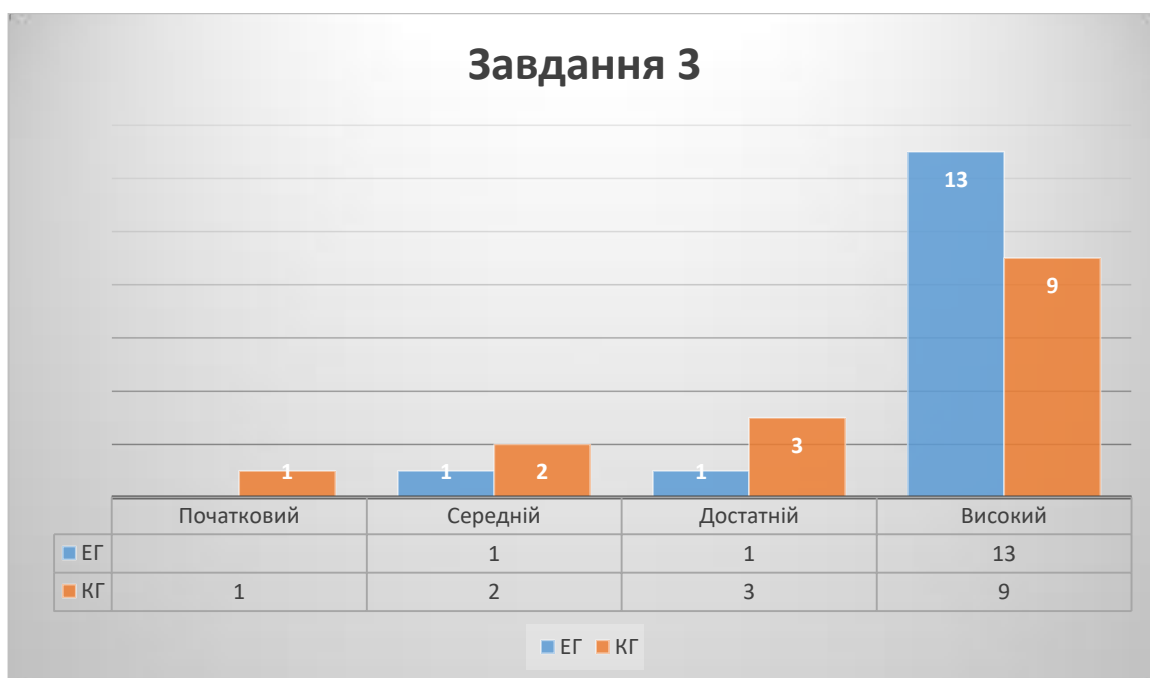
Завдання 1

Завдання 2

Завдання 3

Отже, результати констатувального та формувального етапів експерименту учнів експериментальної групи підтверджують те, що дібрані нами вправи позитивно впливають на розвиток комунікативної компетентності, а саме доцільне вживання фразеологічних одиниць у власному мовленні не лише на уроках української мови та читання, а й у повсякденному житті. Під час проведення констатувального етапу з експериментальною групою учнів нами було виявлено, що ці завдання не викликають у школярів ніяких труднощів. Вони розуміють значення цих фразеологізмів і можуть влучно використовувати їх у власному мовленні.

Учитель має урізноманітнювати власне мовлення засобами виразності, що послужить для здобувачів освіти прикладом. Важливим є добір ефективних вправ, які б були використані педагогом на уроках української мови систематично. Завдання мають відповідати віковим особливостям школярів та подаватися в цікавій та доступній формі.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових джерел та емпіричні матеріали, які представлені в нашому дослідженні, дають підстави для таких висновків.

1. З'ясовано теоретичні аспекти вивчення фразеології у початковій освіті, проаналізовано психолого-педагогічну, лінгвістичну та методичну літературу з проблеми збагачення мовлення здобувачів початкової освіти українською фразеологією.
2. Визначено, що фразеологічні одиниці є важливим засобом розвитку мовлення здобувачів освіти. Фразеологізми – це досвід та мудрість багатьох поколінь, без них наше мовлення було б збіднілим. Засоби фразеології дають можливість делікатно, дотепно та невимушено висловити власну думку.
3. Проаналізовано зміст програм і підручників з української мови та читання щодо наявності фразеологічних одиниць. Зроблено висновок, що окремої теми на вивчення фразеологізмів не відводиться, але в підручниках з української мови та читання зустрічається невелика кількість фразеологізмів.
4. Узагальнено, що на здобувачів освіти фразеологізми здійснюють вагомий вплив, оскільки учні, аналізуючи фразеологізми, роблять для себе висновки щодо своєї поведінки і вчинків та поведінки інших. Також фразеологічні одиниці впливають на розвиток комунікативної та соціокультурної компетентностей. Українські фразеологічні одиниці є невичерпним джерелом знань. За допомогою фразеологізмів здобувачі освіти ознайомлюються з національною культурною спадщиною.
5. Доведено, що у роботі з фразеологічними одиницями у початковій мовній освіті важливу роль відіграють вправи і завдання, дібрані і розроблені з урахуванням особливостей реалізації мети початкової мовно-літературної освіти: пошук фразеологічних одиниць в контексті (в реченнях та текстах) та пояснення їх значення; добір синонімів до фразеологізмів (з довідки або самостійно); вправи на групування синонімічних фразеологізмів; вправи на добір фразеологізмів з протилежним значенням; вправи на добір

фразеологізмів з певним стрижневим словом; вправи на складання речень із фразеологізмами.

6. Ефективними є інтерактивні завдання, а також завдання в ігровій формі, які школярі виконували із задоволенням.

Аналіз лінгводидактичної літератури, вивчення доробку науковців та наше дослідження дали можливість визначити, що учні мають певний запас фразеологічних одиниць у своєму пасивному словнику, але ці фразеологізми необхідно систематично повторювати та вводити нові сталі вирази, аби школярі використовували їх у власному мовленні. Учителю необхідно в інтеграції з іншими темами пропонувати учням завдання, які сприяли б ефективному засвоєнню фразеологічних одиниць та активному і доречному їх застосуванню.

7. У дослідженні апробовано експериментальну методику збагачення мовлення здобувачів початкової освіти фразеологізмами. За результатами дослідження ми можемо зробити висновок, що використання фразеологічних вправ на уроках дає позитивні прояви розуміння та вживання здобувачами освіти фразеологічних одиниць відповідно до норм культури мовлення і спілкування.

Отже, важливим фактором ефективного засвоєння фразеологізмів здобувачами освіти, увиразнення їхнього мовлення є використання на уроках доцільно відібраного дидактичного матеріалу, традиційних та нових форм, методів і прийомів подання навчального матеріалу, залучення здобувачів освіти до емоційно забарвленої фразеологізмами мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаровська Г.О. Формування комунікативних умінь молодших школярів на уроках з української мови . *Початкова школа*. 2005. № 10.
2. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів. *Педагогіка і психологія*. К.: 1998, №4. С.15-19.
3. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. 176 с.
4. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 78-83
5. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
6. Ванжура Л.Е. Як розвивати комунікативно-мовленнєві здібності учнів. *Початкова школа*. 2006. № 12.
7. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. Для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 144 с.
8. Вашуленко М., Дубовик С. Формування в учнів початкових класів дослідницьких умінь на матеріалі програмового курсу української мови. *Початкова школа*. 2020. № 3. № 4.
9. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
10. Вашуленко М.С., Васильківська Н. А., Дубовик С.Г. Українська мова та читання : підруч. Для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
11. Вашуленко М.С., Вашуленко О.В. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018.

12. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2 К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 144 с.
13. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2 К.: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
14. Виховувати любов'ю: За спадщиною В.Сухомлинського /Упоряд. Т.Вороніна, Т.Науменко. К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. 128 с.
15. Гавриш Н.В. Художнє слово і дитяче мовлення. Донецьк : ТОВ «Лебідь», 1999. 170 с.
16. Горбунова Н.В. Вплив творів художньої літератури на лексичний розвиток дошкільників. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2009. №1. С. 123-128.
17. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови: від планування до проведення: метод. посіб. Харків, 2010. 111 с.
18. Гуцалюк Т. У дивосвіті мови (Квест для учнів 2 класів). *Початкова школа*.2019. № 2.
19. Гудзик І.П. Розвиток комунікативної компетенції на уроках читання *Початкова школа*. 2004. № 11.
20. Державний стандарт початкової освіти. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 класи. К. : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР», 2018. С. 92 – 121.
21. Донченко Т.К. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Початкова школа*.2005. №4.
22. Дробчак Я., Кутняк І. Урок-мандрівка як засіб формування в учнів початкової школи ключових компетентностей. *Початкова школа*. 2019. № 6.
23. Ємець А.А. Фразеологічний словник 1-4 класи. Видавничий дім «Весна», 2019. 96 с.

24. Зозуляк А. Розвиток творчої особистості молодшого школяра в системі навчання за науково-педагогічною програмою «Інтелект України». *Початкова школа*. 2019. № 2.
25. Їжакевич Г.П. Стилїстика фразеологічних одиниць. Сучасна українська літературна мова: стилїстика; за ред. І.К. Білодіда. К: Наукова думка, 1973. С.150 – 210.
26. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонїмів української мови. К.: «Довїра», 2004. 284 с.
27. Класифїкація фразеологізмів. URL: <https://sites.google.com/site/frazeologiya/home/klasifikacia-frazeologizmiv-1> (дата звернення: 16.09.2023).
28. Коваль Г., Деркач Н., Наумчук М. Методика викладання української мови. Навч. посїб. Т. : Астон, 2018. 287 с.
29. Кодлюк Я., Одинцова Г. Цїкаве мовознавство: використання елементів лїнгвістики у початковій школ. *Учитель початкової школи*. 2017. № 2.
30. Коломїєць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонїмів. Київ: Рад. шк., 1988. 198 с.
31. Концепція «Нова українська школа». Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2016 р. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення : 27.10.2023).
32. Красоткіна Н. Розвиваємо у дітей спостережливїсть. *Початкова школа*. 2018. № 1.
33. Крутїй К.Л. Використання методів і прийомів навчання дїтей граматично правильного мовлення. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 4. С. 77-87.
34. Крюкова О. Урок української мови, 2 клас. *Початкова школа*. 2019. № 5.
35. Курило В., Остроуменко А. Створення успішного освітнього середовища для гармонїйного розвитку молодшого школяра. *Початкова школа*. 2019. № 2.

36. Лавренова М.В. Робота над словниковими словами в початкових класах. Цікаві вправи та ігри для їх засвоєння. Львів: Видавець ФОП Бадікова Н.О. 2015. 92 с.
37. Лінгводидактичні засади вивчення фразеологізмів у початкових класах. URL: <https://studentbank.ru/view.php?id=5085> (дата звернення: 16.09.2023).
38. Лобчук О. Формування мовленнєвого етикету у молодших школярів. *Початкова школа*. 2017. № 7.
39. Лобчук О., Ігнатенко Е. Робота з фразеологізмами на уроках української мови. *Початкова школа*. 2006. № 4.
40. Лунько Н.І. Вживання фразеологізмів в усному і писемному мовленні школярів. *Початкова школа*. 2006. №2.
41. Марченко Л. Система вправ з розвитку критичного мислення на уроках в початкових класах. *Початкова школа*. 2018. № 1.
42. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук.ред. М.С.Вашуленка. К.: Літера ЛТД, 2010. 364 с.
43. Методичні рекомендації «Звичайні форми роботи - новий підхід: розвиток зв'язного мовлення учнів Нової української школи». URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-zvichayni-formi-roboti---noviy-pidhid-rozvitok-zv-yaznogo-movlennya-uchniv-novo-ukra-nsko-shkoli-200770.html> (дата звернення: 09.10.2023).
44. Митник О., Стрижак А. Система завдань, спрямованих на формування комунікативних умінь як складової соціальної успішності молодшого школяра. *Початкова школа*. 2019. № 9.
45. Мовчун Л. Учимося милозвучної мови. *Початкова школа*. 1999. №3.
46. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Н. М. Бібік. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
47. Новий тлумачний словник української мови : у 2-х томах. Т. 2. За ред. В. В. Яременка. Київ : Аконіт, 2001. 911 с.

48. Олійник І.М. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Рівне, 1999. 273с.
49. Петрик О. Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу у мовно-мовленнєвій освіті молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. № 6.
50. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови методичний посібник. Київ КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.
51. Притулик Н.В. Проблема формування українського комунікативного мовлення. *Рідні джерела*. 2001. №3.
52. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. К. : Грамота, 2012. 504 с.
53. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. К. : “Око”, 1996. 416 с.
54. Сіранчук Н. Формування лексичної компетентності молодшого школяра засобом словотворчих вправ. *Початкова школа*. 2016. № 2. С. 4–6. 20
55. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К.: Наукова думка, 1973. 280 с.
56. Словник української мови: в 11-ти т – К.: Наукова думка, 1980. С.293.
57. Словник української мови: в 11-ти т. К.: Наукова думка, 1970. С.401.
58. Собко В. Мова єдина у кожного з нас, будемо вивчати її повсякчас. Виховання інтересу до рідного слова. *Учитель початкової школи*. 2020. № 7–8.
59. Собко В. О., Демидчик Г. С., Вишник О. О. Словник синонімів, антонімів і найпоширеніших фразеологізмів для учнів початкових класів: посіб. Для загальноосвіт. навч. закл. / за ред. М.С. Вашуленка. К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. 136 с.
60. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування молодших школярів. *Початкова школа*. 2006. № 6; № 7.
61. Стрілець С.І. Крилаті вислови. Фразеологізми. *Початкова школа*. 2014. №3.
62. Сухомлинський В. О. «Вічна тополя». Київ: «Генеза», 2003.

63. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. К. : Видавництво «Світоч», 2019. С. 114 – 125. С.244–254.
64. Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. К. : Арій, 2007. 445 с.
65. Трофіленко В. Робота над розвитком мовлення учнів – важлива складова мовленнєвої компетентності. *Початкова школа*.2019. № 7.
66. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: В 2-х томах. К.: Вид-во АН України, 1984. Т. 1. 304 с.; Т. 2. 384 с.
67. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. К. : Знання, 2007. 494 с.
68. Українська мова з методикою навчання в початкових класах [Текст] : інтегрований курс / А. П. Каніщенко, Г. О. Ткачук, Г. О. Дорош [et al.] ; за заг. ред. А. П. Каніщенко, Г. О. Ткачук. Вид. 3-тє, переробл. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2011. 264 с.
69. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. - С.269, 270, 271,274.
70. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.2. – С.426, 457
71. Фразеологічна одиниця як мовне явище. URL: <http://moodle.ipk.kpi.ua/moodle/mod/resource/view.php?id=40970> (дата звернення: 20.09.2023).
72. Фразеологія як розділ мовознавства. Фразеологізми, їх класифікація. URL: https://miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/10-klas/poniattia-normi-v-suchasni-ukrayinskii-literaturnii-movi-326692/osnovni-grupi-frazeologizmi-v-bagatoznachnist-sinonimii-i-antonimii-fra_-327174/re-498d934a-618c-42ed-8b9f-08b6c2db05d1 (дата звернення: 28.09.2023)
73. Фразеологія. Онлайн завдання. URL: <https://learningapps.org/display?v=pivj5vm8323> (дата звернення: 30.10.2023).
74. Шевченко Л.Ю. Роль метафори та метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Українська мова і література в школі*. 1985. №10. С.26 – 32.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пекти раків.

Ловити гав.

Розвісити вуха.

Крокодилачі сльози.

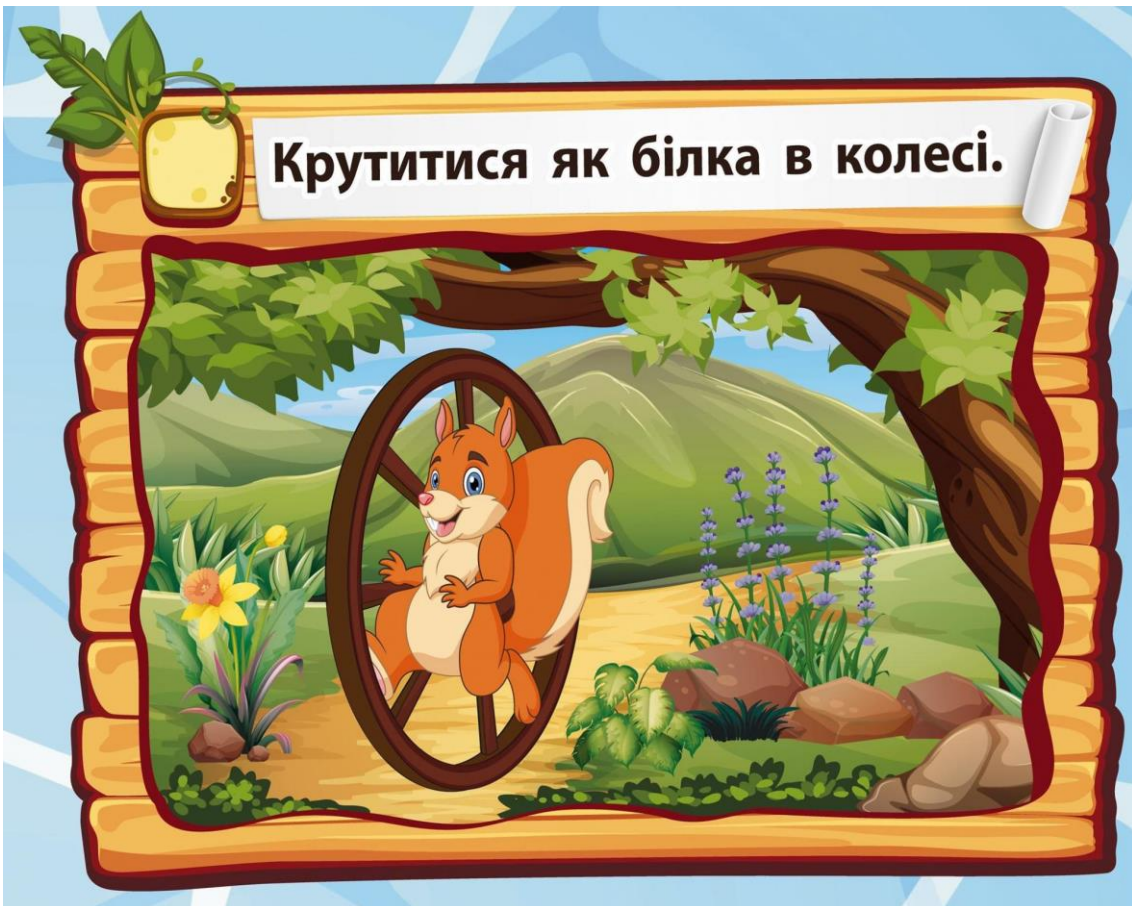

Бігти за двома зайцями.

Ведмідь на вухо наступив.

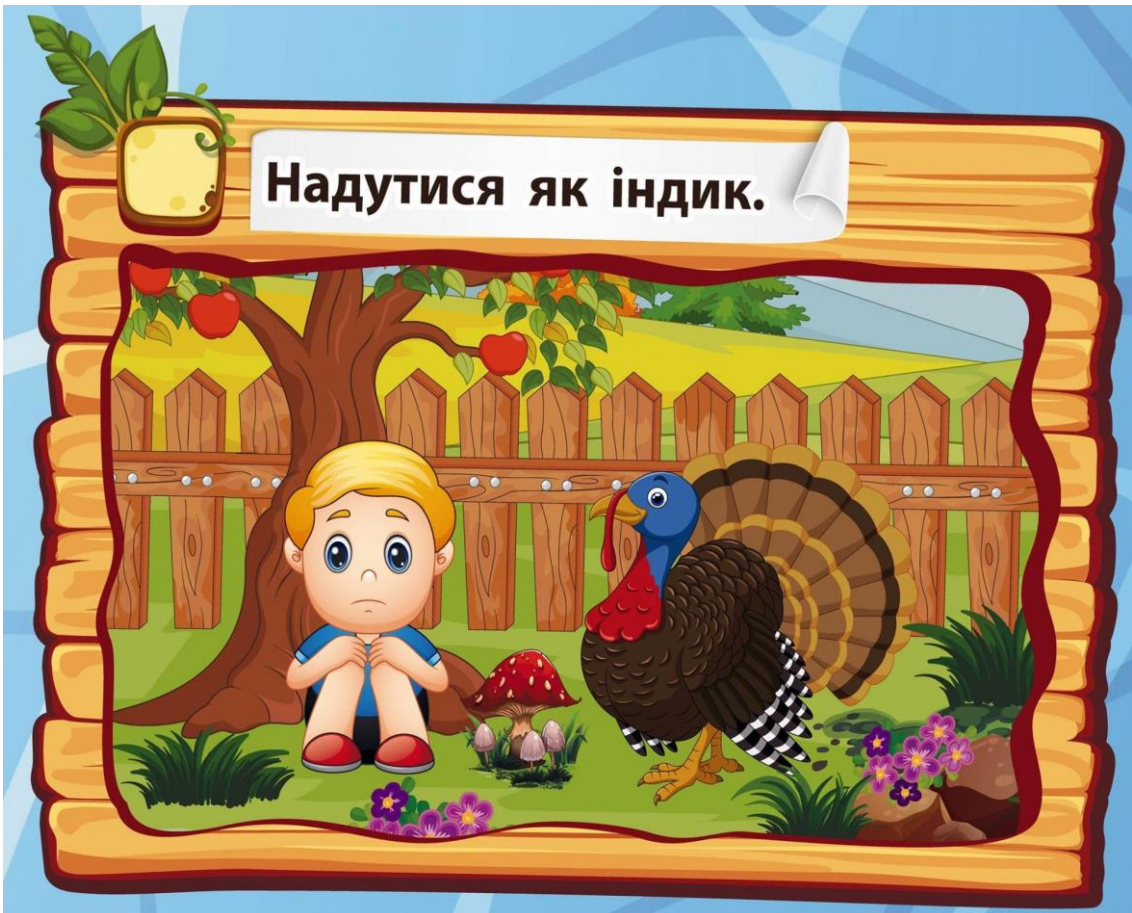

Вовк в овечій шкурі.

Жабі по коліна.

Додаток Б

КОЛИ ГОВОРЯТЬ «КРУТИТЬСЯ ЯК БІЛКА В КОЛЕСІ»?

Білка в колесі весь час бігає по колу. Вона крутиться, крутиться, крутиться і не може зупинитися. А результатів від її біганини немає.

«Крутиться як білка у колесі» кажуть про людину, яка безперервно метушиться. Здається, що вона багато працює, але результатів немає. Слова ці прийшли нам від Івана Андрійовича Крилова, який написав байку «Білка». У цій байці є такі слова: Поглянеш на ділка якого: Клопоче, в метушні. Здається, він із себе пнеться, Та от вперед не подається, Мов білка в колесі.

ХТО «КАШІ ПРОСИТЬ»?

Не думай, що цей вираз означає, що хтось зголоднів і просить поїсти. Так кажуть, коли бачать, що туфлі, черевики або чоботи зносилися, почали пропускати воду і вимагають ремонту.

«Каші просять», як правило, старе взуття. Однак давай розберемося по

порядку. Зараз навіть шкіряне взуття роблять на клею. А ще зовсім недавно підметку прибивали до черевика дрібними цвяшками. Навіть на совість зроблений черевик рано чи пізно стоптувався, головки цвяхів стиралися, і підметка відходила від черевика. Здавалося, що старий

черевик розкрив рота, повного тонких зубів-цвяхиків. Ось із того часу люди, дивлячись на старі черевики, казали, що вони «каші просять». І зараз про старі стоптані чоботи, черевики чи сандалі також говорять, що вони "просять каші". У таких випадках не треба годувати старе взуття кашею, його просто треба відремонтувати або купити нове.

ХТО ПИЩЕ «ЯК КУРКА ЛАПОЮ»?

Відомо, що курки писати зовсім не вміють. Тому, якщо говорять, що людина пише як курка лапою, - це означає, що вона пише некрасиво, нерозбірливо, кострубато. Коли ти підеши вчитися до школи, слухайся свого вчителя, виконуй усі його вимоги. Старайся писати якомога краще. Тримай ручку правильно, не відволікайся через дрібниці. Коли пишеш, не підглядай у зошит до сусіда. Тоді ніхто вже не зможе сказати тобі, що ти пишеш як курка лапою. І твої оцінки радуватимуть батьків.

ЩО ОЗНАЧАЄ «НАЛАМАТИ ДРОВ»?

Хто ж не знає, що таке дрова? Усі знають, що коли немає сокири або пили, для багаття дрова можна тільки наламати. Усе правильно. Але подивись на малюнок. Хлопчик Петрик та кіт Мурчик надумали зробити табурет. Мабуть, вони старалися, але вийшло не зовсім добре. На

такому табуреті сидіти неможливо. Табурет стоїть косо, із сидіння цвяшки стирчать. А бідолашні майстри до того ж собі і руку, і лапу пошкодили. Бабуся Петрика, коли побачила отаку роботу, одразу сказала: «Наламали ви дров, майстри!»

«Наламати дров» - означає наробити дурниць через незнання, нашкодити цим справі або самому собі. Що і трапилося з хлопчиком Петриком і його другом котом Мурчиком. Її інструменти в них були – подивися, скільки їх у майстерні. І справу добру задумали, а ось не знали, як правильно табурет зробити. Не навчилися, не порадилися з дорослими і наламали дров через дурість.

У КОГО «ЗАЯЧА ДУША»?

У зайців довгі вуха й швидкі ноги. Вони обережні та боягузливо втікають за найменшої небезпеки. Тому коли людина поводить себе несміливо та боязко, про неї кажуть, що в неї заяча душа.

Вона всього боїться. Згасло світло – вона боїться знаходитися в темній кімнаті. Скрипнули двері – вона тремтить від жаху. Залишилася одна вдома – залізає на ліжко, закриває голову подушкою і помирає від жаху. Заячу душу легко злякати. Важко жити людині із заячою душею. Тому намагайся бути мужнім, сміливим та безстрашним.

ЩО НА ЛОБІ НАПИСАНО?

Уяви, що в дитячому садочку хтось зробив шкоду, наприклад, розбив чашку чи тарілку або відірвав колеса іграшкової машини. Звісно, це б не сподобалося суворійвиховательці. Ось вона б усіх і питала: «Хто це зробив?» Усі б мовчали,

ніхто б не зізнався. І тоді вихователька раптом сказала би: "Це зробив Петрик". Як вона б дізналася? Дуже просто: у Петрика на лобі було б написано, що це зробив саме він. Але ж у Петрика на лобі нічого написано...

Це правда. Зараз на лобі ніхто нічого не пише. Але дуже давно злочинцям на лобі розпеченим залізом ставили літеру «Б». Робилося це для того, щоб усі одразу бачили, що ця людина – бунтівник (так у той час називали злочинців), що вона скоїла якийсь злочин. Зараз вираз «у тебе на лобі написано» означає, що з твого вигляду, з виразу обличчя, з очей одразу зрозуміло, про що ти думаєш і що ти хочеш зробити, дуриш ти чи говориш правду.

ДЕ РАКИ ЗИМУЮТЬ?

«Я тобі покажу, де раки зимують!». Так кажуть, коли погрожують комусь або хочуть залякати.

Знайти, де зимують раки, непросто. Уважається, що тільки розумна та хитра людина зможе знайти, де живуть раки. Раки риють ямки в піску або в камінні та глибоко в них зариваються. Виходять тільки для того, аби знайти їжу поспілкуватися з іншими раками. Спіймати їх узимку дуже важко, для цього потрібно лізти в холодну воду. Можливо, звідси й пішов вислів - «показати, де раки зимують».

